

Хмельницький національний університет

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра української філології

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.01 Філологія. Українська мова та література

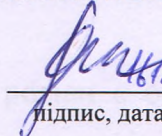
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Магістр

**СУЧАСНИЙ ІСТОРИЧНИЙ РОМАН: ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА,
ТЕМАТИКА, ОБРАЗИ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ В. ШКЛЯРА)**

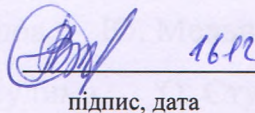
КвР ФУМм.023051.01.02.00

студентки II курсу групи ФУМм-23-1

підпис, дата

Олександр ЛШЦУК

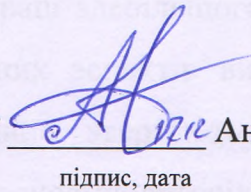
Керівник

підпис, дата

Любов ОЛІЙНИК,
кандидат філологічних наук, доцент

До захисту допускаю:

завідувач кафедри української філології

підпис, дата

Анатолій ЯНЧИШИН,
канд. філол. наук

Хмельницький 2024

Хмельницький національний університет

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Освітній рівень	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія
Спеціалізація	035.01 Філологія. Українська мова та література
Освітня програма	освітньо-професійна

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

завідувач кафедри української філології

(Інна ЦАРАЛУНГА)

24.09.2023

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу

ЛІЩУК ОЛЕКСАНДРИ МИКОЛАЇВНИ

1. Тема роботи: «Сучасний історичний роман: жанрова специфіка, тематика, образи (на прикладі творчості В. Шкляра)», затверджена наказом ректора університету від 25 вересня 2024 року №102.

Керівник роботи – Любов Олійник

2. Термін подачі студентом завершеної роботи – грудень 2024 року.

3. Вихідні дані роботи

Сучасний український історичний роман є об'єктом наукового аналізу таких дослідників, як С. Андрусів, А. Баканова, А. Віннічука, А. Гуляка, М. Дудніков, Н. Ляшов, Ю. Мельнікової, Г. Насмінчук, О. Проценко, Л. Ромащенко, М. Сулима, О. Стужук, К. Тарасенко, М. Ткачук, С. Томашевський та інші. Проте їхні праці здебільшого не містять цілісного дослідження теоретичних та практичних аспектів вивчення цього жанру. Останнім десятиліття науковці активно звертають увагу на творчість сучасних українських письменників, зокрема авторів історичних романів, однак проза Василя Шкляра, попри її значущість, досі недостатньо вивчена в науковій рецепції. Це й визначає **актуальність** обраної теми.

4. Перелік підлеглих розробці питань

Визначити сутність поняття «історичний роман»

Виокремити основні ознаки історичного роману

Визначити та описати етапи розвитку історичного роману в українській літературі

Окреслити жанрову своєрідність та тематичне спрямування роману «Чорний ворон» В. Шкляра

Розглянути місце і роль творчості Василя Шкляра в сучасному літературному процесі.

Розкрити специфіку представлення історичної правди у творі

Схарактеризувати художню особливість роману «Чорний ворон»

Розробити методичні рекомендації для вивчення історичного роману в школі.

5. Графічного матеріалу немає.

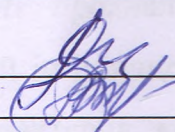
6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються			
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	НЕМАЄ		

7. Дата видачі завдання – 24 вересня 2023 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
№ з. п.	Найменування етапів дипломного дослідження	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2023 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2023 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень – листопад 2023 року	
4.	Написання першого розділу дипломної роботи	Березень – квітень 2024 року	

5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірнику наукових праць та участі у конференціях	Квітень, вересень 2024 року	
6.	Написання другого розділу дипломної роботи	Червень – жовтень 2024 року	
7.	Оформлення «чорнового варіанту» дипломної роботи	Листопад 2024 року	
8.	Попередній захист дипломної роботи	Листопад – грудень 2024 року	
9.	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2024 року	
10.	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2024 року	

Студент
Керівник роботи

Олександра ЛІЩУК
Любов ОЛІЙНИК

Анотація

Тема роботи: «Сучасний історичний роман: жанрова специфіка, тематика, образи (на прикладі творчості В. Шкляра)». Автор – Ліщук О.М. Науковий керівник – Олійник Л. В. Обсяг дипломної роботи – 76 сторінок, із них 70 сторінок основного тексту. Робота містить 88 джерел посилання.

Ключові слова: сучасна проза, історичний роман, жанр, образність, національна ідентичність, авторський стиль, літературний аналіз.

Об'єктом дослідження є сучасний історичний роман.

Предмет – жанрова специфіка, тематика та образи сучасного історичного роману на прикладі творчості В. Шкляра.

Мета дослідження – здійснення комплексного аналізу сучасного історичного роману на жанровому, тематичному та образному рівнях, а також розробка методичних рекомендацій для ефективного вивчення цього літературного жанру на уроках української літератури у закладах середньої освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	11
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ: ТЕМАТИКА ТА СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ	11
1.1. Історичний роман як жанр літератури: еволюція і основні риси.	11
1.3. Тематика та стилістика сучасного історичного роману	18
1.4. Специфіка художньої реконструкції минулого в сучасному історичному романі	25
Висновки до РОЗДІЛУ I	30
РОЗДІЛ 2	32
ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА РОМАНУ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН»	32
2.1. Літературний портрет Василя Шкляра	32
2.2. Особливості побудови сюжету і зображення історії у творі «Чорний Ворон»	43
2.3. Особливості вивчення історичної тематики в ЗЗСО	53
Висновки до РОЗДІЛУ II	62
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	65

ВСТУП

Перше десятиліття XXI століття вирізнялося посиленою увагою письменників до історичних подій, що спонукало їх шукати відповіді на актуальні питання сучасності в минулому. Це спричинило не лише стрімкий розвиток історичного роману, але й глибокі трансформації, пов'язані з цим жанром. Сучасна українська література щодо історичного роману виявилася не байдужою. Історичні романи відіграють важливу роль у формуванні національної свідомості та колективної пам'яті. Вони допомагають переосмислити історичні події, важливі для становлення української державності, такі як визвольні змагання, війни, репресії тощо.

У сучасних умовах, коли питання національної свідомості набуває особливого значення, історичний роман стає важливим засобом для відображення та переосмислення цих подій. Наприклад, твори І. Білика «Меч Арея»; Р. Іваничука «Журавлиний крик», «Мальви», «Орда», «Черлене вино», «Шрами на скалі» тощо; Л. Костенко «Берестечко», «Записки українського самашедшого», «Маруся Чурай»; М. Слабошпицького «Поет із пекла»; В. Шкляра «Маруся», «Троща», «Чорний ворон» та інших авторів завоювали авторитет у сучасного читача. Цей жанр дозволяє читачам не лише ознайомитися з фактами минулого, а й емоційно зануритися в атмосферу тогочасних подій. Завдяки зображенню людських доль у контексті масштабних історичних змін, історичний роман стає потужним інструментом для переосмислення національних трагедій і тріумфів.

Із часів появи історичного роману й до сьогодні увага критиків, істориків і теоретиків літератури звернена до проблеми жанрових особливостей творів про минуле, їх ідейно-тематичного розмаїття. Сучасні наукові праці розглядають різні аспекти жанру історичного роману, зокрема його еволюцію, жанрові новації, тематику, поєднання з іншими жанрами, а також вплив національної приналежності та колективної пам'яті. У працях С. Андрусів, Є. Барана, А. Віннічук, А. Гуляка, І. Дзюби, М. Ільницького, Ф.

Кейди, Ю. Ковалів, Б. Мельничука, М. Наєнка, Д. Пешорди, Л. Ромашенко, М. Сиротюка та ін. порушено ключові проблеми теоретичного дослідження історичного прозописьма. Серед них найбільш дискусійними є визначення місця історичного роману в жанровій системі літератури, основні принципи класифікації, трансформація історичної правди, зокрема співвідношення між фактом і художньою вигадкою, співмірність вимислу й домислу. Дослідники наголошують на впливі постмодернізму, який характерний для сучасних історичних романів. Вони часто не прагнуть до точної реконструкції історичних подій, а пропонують їхні нові інтерпретації через призму сучасних проблем, таких як національна ідентичність та історична пам'ять (Олена Галета, 2019). Одним із ключових аспектів досліджень є роль історичного роману в осмисленні національної історії. Це питання розглядається на прикладі творчості українських авторів, таких як В. Шкляр і Ю. Винничук. Їхні твори розглядаються як приклади переосмислення складних періодів української історії та пошуку етнічної ідентичності через художні образи. У сучасних публікаціях аналізується, як українські автори адаптують жанр історичного роману до сучасних читачів. Зокрема, з'являється тенденція до створення більш динамічних сюжетів і залучення елементів масової культури, як у текстах М. Матіос. Останні публікації також наголошують на тому, що історичні романи стають способом осмислення сучасних суспільних процесів через історичний контекст. Наприклад, І. Скляр зазначає, що війна на сході України або Революція Гідності нерідко стають темами сучасних історичних романів, які допомагають переосмислити минуле і знайти паралелі з теперішнім. Науковці аналізують проблеми, пов'язані з історією становлення та розвитку історичного роману, їх жанровими модифікаціями тощо.

Сучасний історичний роман активно інтегрує елементи інших жанрів – детективу, трилеру, фантастики, що робить його більш доступним та цікавим для широкого кола читачів. Ці жанрові експерименти дозволяють осучаснити

історичні сюжети і зробити їх більш релевантними для сучасного читача. Жанрові трансформації часто ставали об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних літературознавців, зокрема С. Андрусіва [1, 2], А. Баканова [3], А. Віннічука [18], А. Гуляка [22], Ю. Мельнікової [53], Г. Насмінчук [58] та ін.

У зв'язку з подіями останніх років, зокрема війною на сході України, тема історичних романів набуває нового звучання. Читачі шукають в історії аналогії та відповіді на питання, що турбують їх сьогодні, а письменники використовують минулі події як фон для обговорення сучасних соціальних і політичних викликів. Попри те, що в останні роки активізувалася увага літературознавців до вивчення сутності жанру історичного роману, донині немає єдиного погляду та тлумачення сутності цього жанру.

Таким чином, **актуальність** теми кваліфікаційної роботи обумовлена не лише його роллю у збереженні і переосмисленні історії, здатністю створювати нові способи інтерпретації сучасної української дійсності через призму минулого, але й у потребі глибинного аналізу жанрової природи історичного роману, його поетики.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в аналізі сучасного історичного роману на жанровому, тематичному та образному рівнях в контексті сучасного літературного процесу.

Для реалізації зазначеної мети необхідне виконання таких **завдань**:

1. Дати визначення поняттю «історичний роман»;
2. Виокремити ключові ознаки історичного роману;
3. Визначити та охарактеризувати етапи розвитку історичного роману в українській літературі;
4. Проаналізувати жанрові особливості та тематичне спрямування роману «Чорний Ворон» В. Шкляра;
5. Розкрити специфіку відображення історичної правди у творі;
6. Описати художні особливості роману «Чорний Ворон».

Об'єктом дослідження є сучасний історичний роман, а **предметом** – жанрова специфіка, тематика та образна система історичного роману «Чорний Ворон» В. Шкляра.

Для досягнення мети дослідження та розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи**: *культурно-історичний* (для аналізу творів у контексті історичних та культурних умов); *компаративний* (для порівняльної характеристики сучасних історичних романів і класичних); *інтертекстуального аналізу* (для вивчення взаємодії текстів сучасних історичних романів з іншими літературними творами), *структурно-семіотичний* (спрямований на дослідження символів, образів та інших елементів художнього тексту для виявлення глибинного змісту, який прихований за видимим сюжетом); *узагальнення* (для формулювання висновків).

Наукова новизна роботи полягає в спробі розширеного комплексного аналізу сучасного історичного роману, в їхній компаративній характеристиці із класичними текстами, у висвітленні жанрової специфіки, тематики та образної системи зазначеного жанру на прикладі твору В. Шкляра «Чорний Ворон».

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що матеріали дослідження еволюції жанру історичного роману, його специфіки, особливостей поетики в сучасній літературі поглиблюють наукове теоретичне розуміння його жанрової природи.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів під час викладання навчальних дисциплін «Сучасний літературний процес», «Вступ до літературознавства», «Історія української літератури», «Теорія літератури і літературна критика», «Українська література і європейський контекст» у ЗВО, на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти, а також для написання рефератів, статей, курсових і кваліфікаційних робіт.

Апробація результатів роботи. Основні положення дипломної роботи було представлено на науково-практичній конференції «II Подільські філологічні читання» (Хмельницький, 19 квітня 2024 року) у вигляді доповіді на тему «Жанрова специфіка сучасного історичного роману (на матеріалі творчості Василя Шкляра)».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів із підрозділами, супроводжуваних висновками, загальних висновків, списку використаних джерел, котрий становить 88 позицій. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 63 сторінки, з яких 60 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ: ТЕМАТИКА ТА СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ

1.1. Історичний роман як жанр літератури: еволюція і основні риси.

Роман (від французького roman, від старофранцузького romans оповідь романською мовою) великий епічний жанр, в основі якого лежить зображення приватного життя людини в нерозривному зв'язку із суспільним розвитком [62, с. 827].

Жанровими ознаками роману є розгалуженість фабульних ліній сюжету, детальне розкриття долі багатьох героїв протягом тривалого часу, іноді впродовж усього життя. Роман вимагає від митця вміння поєднувати епічні, драматичні й ліричні елементи [62, с. 827].

XIX ст. вважають епохою розвитку роману. У XX ст. роман залишається основним літературним жанром, який постійно розвивається й видозмінюється [62, с. 827].

За ідейно-художнім змістом романи поділяються на такі жанрові різновиди: соціальні, філософські, родинно-побутові, пригодницькі, сатиричні, авантюрні тощо. Однак такий поділ не завжди буде коректним з точки зору теорії, оскільки один і той же твір може бути одночасно і соціальним, і філософським, і історичним, і пригодницьким. В такому разі треба враховувати, яка риса домінує у творі [81, с. 265].

У XX столітті значно розширюються обрії українського роману. Цілу серію романів пише В. Винниченко («Заповіт батьків», «Записки Кирпатого Мефістофеля», «Хочу!», «Божки», «Чесність з собою», «Рівновага»). Пізніше з'являються його твори романного жанру «Сонячна машина», «Поклади

золота», «Слово за тобою, Сталіне», «Нова заповідь», «Вічний імператив», «Лепрозорій».

Талановитими романістами виявили себе А. Головка («Бур'ян»), П. Капельгородський («Артезіан»), Я. Качура («Ольга»), В. Підмогильний («Місто»), С. Скляренко («Святослав», «Володимир»), З. Тулуб («Людолови»), В. Чередниченко («За плугом»), Ю. Яновський («Чотири шаблі», «Вершники») та інші. Значний внесок у розвиток українського роману в літературі належить О. Гончару, В. Дрозду, П. Загребельному, В. Земляку, І. Чендею [81, с. 267].

В сучасній українській прозі роман представлений кількома жанровими різновидами. За змістом це може бути історичний роман («Похорон богів» І. Білика, «Роксолана» П. Загребельного), соціально-психологічний роман («Собор» О. Гончара, «Вир» Г. Тютюнника), фантастичний роман («Серце Всесвіту», «Чаша Амріти» О. Бердника), сатиричний роман («Аристократ з Вапнярки», «Претенденти на папаху» О. Черногуза), воєнно-патріотичний роман («Прапорonosці» О. Гончара, «Дикий мед» Л. Первомайського), біографічний роман («Шрами на скалі» Р. Іваничука, «Прелюди Гоголя», «Осії Гоголя» Г. Колісника), мемуарний роман («Третя Рота» В. Сосюри) тощо. За формою оповіді роман в новелах («Тронка» О. Гончара), роман-хроніка («Хроніка міста Ярополя» Ю. Щербака), химерний роман («Позичений чоловік» Є. Гуцала), роман-сповідь («Я, Богдан» П. Загребельного) [21].

Історичний роман – це твір, який побудований на історичному сюжеті і відтворює в художній формі якусь епоху, певний період минувшини. В історичному романі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – із художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи [45, с. 143].

Так, історична романістика Валерія Шевчука має надзвичайно розмаїтий жанровий діапазон: «На полі смиренному» – мегоричний історико-філософський роман, «Око прірви», «Тіні нетлінні» сімейна хроніка та ін. Однак останні десятиліття ХХ і початок ХХІ ст. засвідчили ще більші можливості трансформації жанру історичного роману: вийшли друком «Рівне/Ровно» О. Ірванця (жанр альтернативної історії), «Адепт» В. Єшкілева та О. Гуцуляка (спроба написання містичного історико-пригодницького роману) тощо.

Історичний роман як жанр має певні сталі ознаки, які відрізняють його від інших літературних форм. Незважаючи на те, що він може зазнавати змін і адаптацій під впливом часу, деякі характеристики залишаються постійними.

Історичний роман ґрунтується на реальних історичних подіях, постатях та епохах. Автор дотримується історичних фактів, але водночас додає вигадані елементи для створення художнього наративу. Роман може бути точним відтворенням певної епохи або надавати нову інтерпретацію історичних подій, але він завжди має історичне підґрунтя. Події роману відбуваються в певному історичному періоді, який автор намагається максимально детально відтворити. Особлива увага приділяється політичним, соціальним, економічним, культурним та релігійним аспектам того часу. Контекст має бути добре дослідженим, щоб читач міг відчути автентичність зображеного світу. Хоча в історичних романах часто присутні реальні історичні особи, важливу роль відіграють також вигадані персонажі. Вони дозволяють автору більш вільно маніпулювати сюжетом, показуючи історичні події через погляд людського досвіду. Такі персонажі є містком між читачем і історією, допомагаючи зануритися в минуле через особисті долі [6, с. 265].

Важливою рисою історичного роману є детальне відтворення побуту, звичаїв, одягу, архітектури та інших елементів матеріальної культури епохи. Автори намагаються передати атмосферу минулих часів, щоб занурити

читача у специфічну культурну й соціальну реальність. Це включає і мову героїв, що відображає стиль спілкування тієї епохи.

Історичний роман часто не лише відтворює минуле, але й ставить його у взаємодію із сучасністю. Автори використовують історичні події як спосіб розкрити універсальні теми, актуальні для читачів будь-якого часу: боротьба за свободу, моральні дилеми, соціальні конфлікти, любов і зрада. Минуле стає засобом для роздумів про сучасні проблеми [48, с. 608].

Історичний роман часто досліджує, як історія передається через покоління, і хто формує її версії. Автори ставлять питання про об'єктивність історичних джерел і показують, що історія є не лише набором фактів, але й інтерпретацій, які можуть змінюватися залежно від часу, ідеології або політичних впливів. Історичні романи зазвичай мають драматичний сюжет, що будується навколо важливих подій, таких як війни, революції, політичні перевороти, соціальні конфлікти. Вигадані або історичні персонажі діють на тлі великих змін, що підсилює конфлікти та загострює особисті драми.

Багато історичних романів охоплюють великі часові періоди та події, які змінюють долі народів і держав. Вони часто розповідають про широкі соціальні й політичні зміни, а не лише про приватні життя персонажів. Це дозволяє показати історію в епічному масштабі, де особисте тісно переплітається із загальнолюдським [6].

Роман зазвичай несе в собі певні моральні або філософські висновки. Автори ставлять важливі питання про природу влади, справедливості, свободи, війни та миру. Через аналіз історичних подій письменники намагаються розкрити глибинні закони розвитку суспільства та показати, як минуле впливає на майбутнє.

Незважаючи на те, що історичний роман поєднує в собі історичну правду і вигадані елементи, існує постійне протиставлення між тим, що насправді відбулося, і тим, як це подається в художньому контексті. Така

подвійність є важливою рисою жанру і часто стає об'єктом рефлексії як для авторів, так і для читачів.

Історичний роман виник як частина національного відродження, відображаючи боротьбу за національну ідентичність, культурну самобутність і соціальну справедливість. Цей жанр, крім загальних рис історичного роману, набув унікальних рис, зумовлених історією України, її фольклором та традиціями.

Історичний роман ґрунтується на багатій фольклорній спадщині: думах, народних піснях і легендах. Важливу роль відігравали усні історичні перекази про події, пов'язані з козацтвом, боротьбою із завойовниками, а також із визвольними змаганнями.

За тематичним критерієм можна виділити три найбільш вживаних типи романів:

- козацький роман («Чорна рада»);
- романи про визвольні змагання («Століття Якова»);
- історико-містичний роман («Залишенець»).

В українській літературі XIX ст. цей напрям підтримав П. Куліш з історичним романом «Чорна рада», в якому змальовано суперництво за владу козацького низу, Запорозжя й городової Старшини, що почалося після смерті Хмельницького й довело до поділу України на Лівобережну й Правобережну [59].

Український історичний роман є не лише літературним жанром, але й інструментом збереження історичної пам'яті, національної самосвідомості та ідентичності. Він сприяє переосмисленню минулого, формуванню сучасного патріотизму та розумінню історичних викликів.

1.2. Сучасний історичний роман: традиції та новаторство

Сучасний історичний роман – це літературний жанр, який зображує події минулого, використовуючи художню реконструкцію історичних фактів,

доповнену вигаданими елементами. Основна мета жанру – передати дух епохи, відтворити атмосферу історичного контексту та встановити діалог між минулим і сучасністю [51].

У XXI столітті історичний роман переживає значну трансформацію, зумовлену глобалізацією, доступністю нових архівів, а також впливом постмодернізму [13, с. 52].

Замість великих історичних подій, автори звертаються до приватної історії, травматичного досвіду, забутих голосів (жінок, маргіналізованих груп, етнічних меншин). З'являється концепція «мікроісторії», коли історія розглядається крізь призму одного регіону чи окремої сім'ї [14].

Сучасному історичному роману характерні риси постмодернізму: іронія, інтертекстуальність, гра з історичними фактами, альтернативні версії подій. Минуле подається як набір різних перспектив. Інтеграція елементів наукової фантастики, трилера чи магічного реалізму. Наприклад, в історичні події влітаються фантастичні елементи або умовно майбутній погляд на минуле. Увага до взаємодії культур і історичних процесів в умовах глобального контексту. Водночас значний інтерес до локальної історії, забутих чи прихованих подій [42].

Сучасний історичний роман часто поєднує героїзацію з деміфологізацією минулого. З одного боку, автори відтворюють постаті історичних героїв (повстанці, борці за незалежність, діячі культури), підкреслюючи їхню важливість для національної пам'яті. З іншого боку, сучасні автори нерідко знімають романтизацію з героїв, показуючи їхні недоліки, внутрішні протиріччя та моральні дилеми. Це додає персонажам більшої психологічної глибини [62, с. 11].

Однією з важливих ознак сучасного історичного роману є акцент на індивідуальних переживаннях героїв. Історія зображується не тільки як сукупність великих подій і зрушень, а через призму особистого досвіду. Головними стають питання індивідуального вибору, моральних конфліктів і

внутрішньої боротьби персонажів, що дозволяє глибше розкрити вплив історії на життя окремої людини.

Еволюція сучасного історичного роману в українській літературі є відображенням змін у суспільному, політичному та культурному контексті країни. Від початку 1990-х років, коли Україна здобула незалежність, до сьогоднішнього дня, цей жанр зазнав значних трансформацій, адаптуючись до нових реалій і викликів. Основних етапи та особливостей еволюції історичного роману в сучасній українській літературі було чотири [67, с. 5].

Першим був період 90-х років ХХ. Спрямований він був на відродження національної ідентичності. Після здобуття незалежності в Україні почали активно з'являтися твори, які поверталися до тем національної історії та культурної спадщини. Автори почали переосмислювати історію, досліджуючи такі важливі події, як Голодомор, репресії, визвольні змагання. Це було періодом пошуків національної самобутності та самосвідомості [67, с. 6].

Наступним періодом були 2000-ні роки. У цей період історичний роман починає активно експериментувати з формою та стилем. Автори використовують постмодерністські прийоми, такі як іронія, парадокс, змішування жанрів. З'являються романи, які поєднують елементи історії з фентезі, детективом або трилером, що робить їх більш привабливими для широкого кола читачів [67, с. 6].

Третім періодом був початок 2010-х років. Цей період відзначався поглибленим дослідженням національної пам'яті, репресій та травм минулого. Автори намагаються зрозуміти вплив історичних подій на сучасність, звертаючись до складних і суперечливих сторінок історії, таких як Друга світова війна, Голодомор, український національний рух [67, с. 7].

Період, який триває зараз, є четвертим. Сьогоднішній український історичний роман перебуває під впливом подій, пов'язаних з війною на сході України, агресією Росії та важкими політичними реаліями. Тема війни,

боротьби за незалежність і самоідентифікації стає центральною у багатьох творах. Автори звертаються до історичних паралелей, показуючи, як минуле впливає на сучасність [67, с. 7].

Сучасний історичний роман в українській літературі демонструє жанрову гнучкість, поєднуючи елементи драми, психологічного трилера, романтичної прози тощо. Це дає можливість авторам досліджувати різні аспекти української історії, зокрема економічні, соціальні та культурні зміни.

Сучасні українські автори отримують визнання не лише в Україні, але й за кордоном. Твори, написані українською, починають перекладати на інші мови, що сприяє популяризації української історії та культури на міжнародній арені. Це відкриває нові горизонти для історичного роману, дозволяючи українським авторам представити свої історії світовій аудиторії.

1.3. Тематика та стилістика сучасного історичного роману

Історичні романи базуються на реальних подіях і включають деталі, що відповідають конкретній епосі. Автори вивчають архівні матеріали, документи та інші джерела, щоб створити правдоподібну картину минулого, аналізують важливі соціальні та політичні питання, які були актуальними в той чи інший час, такі як війна, революції, боротьба за права людини. Автори намагаються заглибитися в психологію персонажів, їхні мотиви, бажання та страхи, що робить історію більш людською та зрозумілою для читача. Історичні романи можуть мати різноманітну структуру – від лінійного оповідання до використання флешбеків і паралельних сюжетних ліній. Також часто використовують мову та стиль, що відповідають епосі, яку вони описують, що допомагає створити атмосферу часу. В літературній критиці часто акцентується на важливості точної історичної реконструкції та її впливі на сприйняття історії сучасниками. Історичні романи можуть відігравати важливу роль у формуванні національної свідомості, відображаючи

колективну пам'ять народу. Сучасні автори часто досліджують роль жінок в історії, вносячи нові перспективи в традиційні наративи [27, с. 14].

Тематика сучасного українського літературного роману відображає складні соціально-політичні процеси, культурні трансформації та особисті переживання. Українські письменники звертаються до багатьох тем, які допомагають осмислити минуле та сучасне, формувати національну ідентичність і шукати відповіді на виклики сучасності. Основні теми, характерні для сучасного українського роману – це війна та поствоєнний досвід. Події війни на Донбасі, анексія Криму та наслідки цих подій стали важливою темою сучасної української літератури. Письменники досліджують як безпосередній військовий досвід, так і посттравматичні переживання, соціальні наслідки війни, людські трагедії та героїзм. Зокрема, романи С. Жадана «Інтернат» та Артема Чеха «Точка нуль» показують реалії життя на фронті та після нього.

Важливими є також теми історичної пам'яті та переосмислення радянського минулого, Голодомору, Другої світової війни, репресій. Автори звертаються до питань національної ідентичності, зокрема, її зв'язку з історією. Ю. Андрухович, О. Забужко та М. Матіос є прикладами письменників, які досліджують історичні та культурні контексти України.

У сучасній українській літературі також важливою є тема міграції, як внутрішньої, так і зовнішньої. Письменники досліджують проблеми еміграції, пошуку себе в нових умовах, втрати зв'язку з батьківщиною, але і можливість збереження ідентичності за кордоном. Наприклад, В. Рафєєнко у романі «Довгі часи» порушує ці питання.

Багато сучасних романів висвітлюють соціальні проблеми, такі як корупція, зневіра в політичній системі, моральна деградація, вплив глобалізації. Автори досліджують, як ці явища впливають на суспільство та окрему особистість. До таких тем часто звертається Л. Дереш у своїх творах. Активно автори піднімають питання гендерної рівності та феміністичних

поглядів. Авторки, такі як О. Забужко та С. Андрухович, аналізують становище жінок у суспільстві, їх роль в історії, соціальні обмеження та виклики, з якими вони стикаються.

Тематика сучасного українського роману багатогранна і часто відображає складні питання особистості та нації в епоху глобальних змін, шукаючи відповіді на виклики часу та можливості для культурної рефлексії.

Сучасний український історичний роман відзначається стилістичним розмаїттям і еволюцією мовних прийомів, спрямованих на створення достовірної атмосфери минулого, підсилення емоційного впливу та привернення уваги читача до історичних подій. Автори часто поєднують традиційні засоби з інноваційними підходами, роблячи твори доступними для широкого кола читачів.

Автори ретельно відтворюють історичний контекст, базуючись на архівних джерелах і дослідженнях. Водночас для посилення драматизму вводяться вигадані персонажі, події чи конфлікти. Наприклад, у романах А. Кокотюхи «Червоний», «Багрянний рейд» історична основа поєднується з вигаданими сюжетними лініями, що допомагає глибше розкрити людські долі в історичному контексті.

У багатьох романах присутній героїчний пафос, який підкреслює значущість історичних подій і боротьби за національну свободу. Це особливо характерно для творів В. Шкляра «Залишенець», «Троща», де автор ідеалізує героїв УПА, одночасно показуючи їхню вразливість і людські переживання.

Сучасні автори активно використовують фольклорні елементи, цитати з літописів, згадки про історичних осіб. Це не лише додає текстам автентичності, а й інтегрує їх у ширший контекст української культури. А також вони спрощують мову для наближення її до сучасного читача, залишаючи водночас архаїзми та історизми для створення атмосфери епохи. До прикладу лексика В. Шкляра насичена діалектизмами, архаїзмами та

термінами, характерними для Західної України, що надає текстам локального колориту.

Мовні прийоми, які вирізняють сучасні історичні романи:

– використання історизмів та архаїзмів, характерних для певної епохи (наприклад, бунчук, отаман, осавул), додає тексту автентичності та створює ефект занурення. Цей прийом може реалізовуватися на лексичному, як лексична архаїзація: використання застарілих слів або виразів, які були характерними для описуваної епохи (наприклад, слова на кшталт «челядь», «гетьман», «прасол»); фразеологічному (для відтворення колориту епохи через специфічні звороти мови, які часто вже вийшли з ужитку) та синтаксичному (використання старовинних граматичних конструкцій, які відповідають мовленню минулих епох) рівнях [30, с. 33].

– наявність діалектизмів, які часто застосовуються для передачі локального колориту та етнографічної точності. У романах про Західну Україну звучать слова на кшталт гайда, світлиця, газда [30, с. 33];

– поєднання високого стилю (описи історичних подій, монологи героїв) із розмовним або навіть грубим (діалоги, побутові сцени) [30, с. 34];

– змішування мов або їх стилістичних різновидів: мова простолюду, шляхти, духовенства, інтелігенції. Використання іншомовних вставок (латинських, французьких, польських, німецьких тощо) для передачі культурного контексту [30, с. 34];

– використання порівнянь, метафор, характерних для народних дум і пісень, надає текстам ліричності й національного духу [30, с. 34];

– застосування технік, властивих фольклору: казкові мотиви, легенди, міфічні образи, стилістика народної мови [30, с. 34].

В. Шкляр у «Чорному вороні» використовує діалектизми та народну стилістику для відтворення атмосфери доби Холодноярської республіки [85].

Мовні прийоми в сучасному історичному романі відіграють ключову роль у створенні достовірності, атмосфери та стилю оповіді. Ці прийоми

допомагають передати специфіку епохи, характер персонажів і відобразити авторське бачення історичних подій.

Автори часто поєднують історичну стилізацію з сучасною мовою, аби зробити текст зрозумілим для читача. Важливо не перенаситити текст архаїзмами, щоб не втратити динаміку й актуальність.

Мова слугує для заглиблення в психологію персонажів, відображення їхніх внутрішніх переживань через деталі мовлення. Використання художніх деталей (наприклад, натяків у репліках) для відображення історичних подій через призму особистого досвіду.

Описові сцени стають динамічними, наповненими візуальними та звуковими деталями, що створюють ефект присутності. Наприклад, бойові сцени в романах В. Шкляра [85].

Сучасний український історичний роман став значно доступнішим для читача завдяки адаптованій мові, динамічному сюжету та акценту на універсальних темах:

- свобода й гідність,
- пошук ідентичності,
- боротьба добра і зла.

Він допомагає зберігати історичну пам'ять і водночас звертається до сучасних проблем, проводячи паралелі між минулим і сьогоденням. Це робить його актуальним і важливим для української культури в умовах сучасних викликів.

Сучасний історичний роман балансує між достовірністю і художньою умовністю, що робить мову одним із головних інструментів занурення в описувану епоху.

Психологічний аналіз персонажів і суб'єктивний погляд на історію стали важливими складовими сучасної української літератури. Цей підхід дозволяє авторам зосередити увагу на внутрішньому світі героїв, показати їхні переживання, думки, страхи та мрії, які часто залишаються поза межами

традиційного історичного нарративу. Завдяки цьому література стає засобом глибшого осмислення як індивідуального, так і колективного досвіду.

В українській літературі XXI століття можна побачити яскраві приклади такого підходу. Зокрема, автори, які звертаються до теми історичних травм (Голодомор, Друга світова війна, Чорнобильська катастрофа, сучасна війна на сході України), дедалі частіше намагаються передати події через перспективу суб'єктивного сприйняття персонажів. Вони показують, як великі історичні події впливають на окрему людину, змінюють її особистість, руйнують чи, навпаки, гартують її характер.

Так, у романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» історія України XX століття переплітається із сучасністю через особисті переживання персонажів. О. Забужко не лише відтворює історичний контекст, а й показує, як історичні події формують особисту ідентичність героїв, впливають на їхні долі. Авторка досліджує психологічні наслідки цих подій для наступних поколінь, акцентуючи на темі пам'яті та травми.

С. Жадан у своїх творах, таких як «Інтернат» чи «Ворошиловград», зображує сучасні події через рамку сприйняття суб'єктивного досвіду. Він детально передає внутрішні монологи своїх героїв, їхні сумніви, страхи, відчуття безвиході чи надії. Його тексти дозволяють читачам побачити війну та її наслідки не лише як факт історії, але як болючу реальність, що проникає у внутрішній світ людей.

Психологізація в сучасній літературі також впливає на загальне осмислення історичних подій. Вона дозволяє авторам уникнути однозначності у висвітленні історії, відкриваючи простір для різних інтерпретацій. Особистісний вимір подій дає змогу показати багатогранність історичного досвіду, нагадуючи, що за цифрами, датами і фактами завжди стоять реальні люди з їхніми емоціями, болем і надіями. Це явище не лише дозволяє поглибити розуміння історії, але й створює можливість для діалогу між минулим і сучасністю.

Особливого значення набуває тема пам'яті – як індивідуальної, так і колективної. У романах М. Матіос, зокрема «Солодка Даруся», акцент зроблено на глибокому психологічному аналізі героїв, які пережили репресії радянської влади. Її персонажі стають втіленням болючих історичних травм, які, попри плин часу, продовжують визначати їхнє життя. Через індивідуальні трагедії авторка досліджує механізми історичної пам'яті, її замовчування та відновлення.

Ще один важливий аспект – це показ суперечливості людської поведінки в умовах складних історичних обставин. У творах А. Куркова, наприклад, «Сірі бджоли», війна на Донбасі показана через призму буденного життя персонажів, які змушені пристосовуватися до нової реальності. Автор зосереджується на тому, як війна змінює світогляд героїв, впливає на їхній емоційний стан і змушує робити складні моральні вибори.

Окрім цього, сучасні автори часто інтегрують у свої твори метафізичний і філософський вимір. Це дозволяє глибше осмислити історичні події через сприйняття часу, долі й буття. Наприклад, у романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний ворон», що присвячений боротьбі українських повстанців проти радянської влади, поєднується об'єктивний історичний контекст і суб'єктивний досвід головного героя. Автор заглиблюється у внутрішній світ персонажа, який осмислює свою місію, прагнення до свободи та роль у боротьбі [85].

Такий підхід також сприяє формуванню нових поглядів на історичні події. Література перестає бути лише репрезентацією фактів і перетворюється на засіб їхньої емоційної та етичної інтерпретації.

Загалом, психологізація персонажів і суб'єктивізація історії в сучасній українській літературі роблять її надзвичайно актуальною. Вона стає важливим інструментом переосмислення травматичного досвіду минулого й сучасності, водночас відкриваючи можливості для діалогу про майбутнє.

Таким чином, сучасна українська література, приділяючи значну увагу психологічному аналізу героїв, робить історію ближчою до читача. Вона не лише розповідає про минуле чи сучасне, а й запрошує до співпереживання, формуючи глибше розуміння як індивідуального, так і національного досвіду.

1.4. Специфіка художньої реконструкції минулого в сучасному історичному романі

У сучасних історичних романах автори активно поєднують історичні факти й художню вигадку, прагнучи створити захопливий і глибокий літературний твір. Це поєднання дозволяє не лише відтворити минулі події, а й наповнити їх новим змістом, актуальним для сучасного читача [23, с. 26].

Художня вигадка у таких романах часто використовується для заповнення прогалін, які залишаються через брак історичних джерел. Автори вигадують персонажів, діалоги, деталі побуту чи події, щоб зробити наратив більш цілісним і емоційно насиченим. Наприклад, у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» поряд із реальними історичними постатями (отаманами Холодного Яру) діють вигадані герої, які уособлюють дух епохи [85].

Одне з головних завдань автора історичного роману – знайти баланс між достовірністю фактів і вигадкою. Надмірне фантазування може призвести до викривлення історії, тоді як повне дотримання фактів може зробити текст сухим і нецікавим. Для цього письменники ретельно досліджують історичні джерела, вивчають побут, мову, соціальні відносини, а вигадка стає способом «оживлення» історії [23, с. 26].

Іноді художня вигадка допомагає по-новому осмислити історичні події або поставити акценти на аспектах, які залишаються поза увагою офіційної історії. Наприклад, у «Музеї покинутих секретів» О. Забужко використовує вигадані елементи, щоб порушити тему колективної пам'яті та впливу

минулого на сучасність. Часто вигадка слугує для створення метафор чи символів, що підкреслюють основну ідею твору. У творах, як-от «Троща» В. Шкляра, певні вигадані події чи персонажі допомагають акцентувати увагу на психологічних і моральних аспектах боротьби [23, с. 27].

Поєднання історії та художньої вигадки дозволяє авторам створювати багатогранні твори, які одночасно інформують, захоплюють і змушують замислитися. Воно допомагає перетворити історичний факт із сухого запису на живий емоційний досвід, що резонує з читачем у будь-яку епоху.

Сучасні історичні романи часто виконують подвійну функцію: з одного боку, вони звертаються до подій минулого, досліджуючи історичну правду, а з іншого – рефлексують над сучасними проблемами. Автори таких творів знаходять у минулих подіях паралелі з теперішнім, порушуючи питання, які залишаються актуальними для суспільства. Завдяки цьому історична проза перетворюється на простір діалогу між минулим і сучасністю, де з'ясовуються не лише причини, але й наслідки суспільних, політичних і моральних викликів [32].

Багато сучасних романів торкаються питань соціальної нерівності, прав людини та впливу суспільних структур на особистість. Наприклад, у романі М. Матіос «Солодка Даруся» відображено долю жінки, яка стала жертвою радянської системи. Через індивідуальну трагедію авторка говорить про наслідки насильницької колективізації, репресій та відсутність прав людини. Це дозволяє читачам задуматися над тим, як тоталітарні режими спотворюють людські долі й формують суспільство.

Соціальна нерівність і гендерні питання також знаходять своє відображення у творах. У творі «Маруся» В. Шкляра йдеться про жінку-отаманку, яка зламала усталені уявлення про роль жінок у війні та суспільстві. Цей роман не лише відтворює історичний контекст визвольних змагань, а й торкається теми боротьби за рівноправність і визнання жінок.

Політика є невіддільною частиною історичних романів, адже саме політичні події часто стають каталізаторами змін у суспільстві. У романі В. Шкляра «Чорний Ворон» автор розповідає про боротьбу українських повстанців у Холодному Яру проти радянської влади. Ця історія не лише реконструює події 1920-х років, але й ставить актуальні питання: що означає боротьба за незалежність, як зберегти ідентичність у складних політичних умовах і яку роль у цьому відіграє кожна особистість [85].

Сучасні автори використовують минуле, щоб провести паралелі із сучасністю, нагадуючи про повторюваність історії. У романі А. Куркова «Сірі бджоли» зображено життя звичайних людей на тлі військових дій, що резонує з сучасними проблемами, пов'язаними з війною на сході України. Через образи героїв автор показує вплив політичних конфліктів на звичайних громадян, їхні моральні вибори та прагнення зберегти людяність [14, с. 7].

Моральні дилеми – ще один важливий аспект, який сучасні письменники інтегрують у свої історичні твори. Читач часто опиняється перед питанням: чи можна виправдати зраду, насильство чи інші негативні вчинки, якщо вони відбувалися в екстремальних історичних умовах? У творі «Троща» В. Шкляра піднімається питання честі, зради та самопожертви. Автор досліджує, як людина змінюється під тиском війни, чи завжди героїзм є бездоганним і які наслідки мають моральні компроміси.

У романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» через історії кількох поколінь розкривається вплив етичних виборів на долю родини та суспільства. Авторка наголошує, що минуле неможливо відокремити від сучасності, адже кожна моральна дилема попередніх поколінь має свій відгомін у теперішньому. Однією з ключових тенденцій є спроба авторів використати минуле для осмислення теперішнього. Розглядаючи історичні події, письменники акцентують увагу на універсальних проблемах, які залишаються актуальними: боротьба за свободу, права людини, збереження ідентичності. Через художню вигадку та реальні факти створюється

багатогранний образ історії, що не лише знайомить із минулим, але й навчає сучасного читача критично мислити й аналізувати суспільні процеси.

Сучасні історичні романи виконують важливу роль у формуванні колективної пам'яті та актуалізації етичних, соціальних і політичних питань. Вони не лише відтворюють минуле, а й дають змогу побачити його через призму сучасності, що робить ці твори глибокими, багатозначними й близькими для сучасного читача. У цьому полягає їхня значущість і універсальність [23, с. 28].

Історичний роман як жанр літератури не лише описує події минулого, а й дає можливість художньо інтерпретувати історичні факти, розкриваючи їх через перспективу вигадки та авторської уяви. Головною особливістю цього жанру є баланс між достовірністю та художньою свободою, який дозволяє зробити історію цікавою для сучасного читача [13, с. 6].

Автори історичних романів зазвичай звертаються до документальних джерел, літописів, мемуарів і наукових досліджень, щоб точно передати основні події, дати, умови та контекст. Наприклад, В. Шкляр у романі «Чорний Ворон» опирається на реальні події боротьби повстанців Холодного Яру в 1920-х роках, залучаючи документи та архівні матеріали [85].

Для відтворення історичного середовища автори детально описують побут, мову, соціальні відносини, культуру та політичні обставини того часу. Ці елементи допомагають читачеві «поринути» в епоху. У «Музеї покинутих секретів» О. Забужко дбайливо відтворює атмосферу періоду діяльності УПА, використовуючи не лише історичні деталі, а й діалекти та культурні реалії [81].

Окрім сухих фактів, автори часто надають власну оцінку історичним подіям. Це може бути як романтизація (звеличення боротьби за свободу), так і критичний погляд на ті чи інші аспекти минулого. У «Трощі» В. Шкляра йдеться про героїзм і зраду, але при цьому автор уникає однозначних оцінок, показуючи складність і суперечливість епохи.

Відтворюючи історичних діячів, автори часто змальовують їх не лише через реальні біографічні факти, а й через художні образи. Це дозволяє «оживити» постаті, зробити їх зрозумілими для читача. Наприклад, у «Марусі» В. Шкляра героїня постає не лише історичною фігурою, але й емоційною, багатогранною людиною, яка має свої страхи, сумніви та надії. Щоб наблизити читача до історичних постатей, автори прагнуть показати їхні людські риси – слабкості, почуття, моральні вибори. Це допомагає позбавити образи героїв надмірного ідеалізму чи схематичності. Деякі історичні постаті в художніх творах перетворюються на символи, які уособлюють певні ідеї чи епоху. У романі «Чорний Ворон» головний герой, хоча і вигаданий, стає символом боротьби за незалежність України, втіленням незламності національного духу [85].

Іноді письменники додають вигадані риси або створюють гіпотетичні ситуації, щоб розкрити внутрішній світ персонажа або пояснити його вчинки. Складність відтворення історичних подій і персонажів полягає в необхідності балансу між історичною достовірністю й художньою вигадкою.

Багато авторів ставлять перед собою мету розповісти історію максимально точно, але роблять це через вигаданих персонажів, які взаємодіють із реальними історичними постатями. Використання художньої вигадки дає змогу авторам пропонувати свою версію історичних подій.

Іноді художня вигадка додається для створення емоційного зв'язку з читачем. Автори зображують історичні події так, щоб читач міг не лише зрозуміти їх, а й емоційно пережити.

Висновки до РОЗДІЛУ I

Таким чином, історичний роман як жанр відзначається поєднанням реальної історичної основи з вигаданими елементами, що дозволяє створювати як детальні реконструкції минулого, так і вільні інтерпретації на його основі. Його мета полягає не тільки в зображенні подій минулого, а й у пошуку зв'язків між історією і сучасністю, висвітленні важливих соціальних і моральних проблем. Сучасний історичний роман є багатовимірним жанром, який, крім традиційної історичної основи, активно взаємодіє з новими літературними та суспільними контекстами. Він допомагає переосмислити минуле, знайти відповіді на актуальні питання сьогодення і зберегти національну пам'ять через художні образи. Еволюція в українській літературі свідчить про те, що цей жанр залишається важливим інструментом для осмислення національної індивідуальності, пам'яті та історичних травм. Він активно адаптується до змін у суспільстві, шукає нові форми вираження та розкриває складність українського досвіду. Сучасні автори продовжують досліджувати минуле, ставлячи питання, які залишаються актуальними для сьогодення.

Сучасний історичний роман поєднує факт і вигадку, створюючи багатогранну реконструкцію минулого. Він будується на історичних подіях, які доповнюються авторською уявою для заповнення прогалів або для надання розповіді емоційної виразності. Межа між історією та вигадкою є гнучкою: автори дотримуються фактів у ключових моментах, але дозволяють собі творчі відступи для глибшого осмислення подій.

Історія в таких романах часто інтерпретується через призму сучасних проблем. Це дозволяє переосмислити минуле в контексті актуальних питань, як-от ідентичність, соціальна справедливість чи роль окремої особистості в історії. Зображення історичних персонажів і подій доповнюється новими поглядами, що надає їм більшої складності й людяності.

Таким чином, сучасний історичний роман не лише відтворює минуле, а й стає інструментом його осмислення, допомагаючи зрозуміти зв'язок між минулим і теперішнім, а також виявити його вплив на майбутнє.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА РОМАНУ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН»

2.1. Літературний портрет Василя Шкляра

Творчість В. Шкляра в сучасному літературному процесі займає одну із ключових позицій, оскільки має великий вплив на формування молодих літераторів. Неодноразово науковці об'єктом дослідження для своїх праць обирали саме твори письменника. Зокрема літературний критик Я. Голобородько, на нашу думку, якнайточніше характеризував постать В. Шкляра у літературному процесі кінця ХХ – початку ХХІ ст., зазначивши: «...Він уміє бути, поставати і являтися іншим - неочікуваним і несподіваним. Позаяк він прагне уникати самоповторів і самодублювання. Позаяк він не може задовольнитися опанованими художніми територіями й через це потребує усе нових наративних моделей і подієвих просторів. В. Шкляр - це літературний вікінг, легіонер, який завжди готовий до текстових походів і зіткнень з образно-художніми стихіями, що раніше не розроблювалися ним» [5, с. 12]. Справді, прозаїк зумів поєднати, здавалося б, непоєднуване – шалений читацький успіх та добірну прозу, гостросюжетні лінії, традиційні художні прийоми та актуальні для України проблеми [5, с. 12]

Життєвий і творчий досвід письменника різноплановий: він публікувався у пресі, перебував у гарячих точках, займався політичною журналістикою та політикою, обіймав посаду головного редактора часопису «Дніпро» (2000-2004). Славу письменнику приніс роман «Ключ» (1999), який витримав 12 перевидань в Україні, перекладений кількома європейськими мовами, зокрема шведською, російською, польською, вірменською тощо. Дебютував у літературі 1970 р., коли вийшла його перша книжка прози «Перший сніг». У доробку автора 12 видань.

Твори В. Шкляра оригінальне явище в українському літературному процесі, тому що в них органічно поєднуються різні художні стихії сприйняття та очікування читача, гостросюжетні та захопливі пригоди головних героїв, усталені художні прийоми і стриманість у доборі художніх засобів, лаконічність головної ідеї, експресивна сценічність, кінематографічність та інтелектуальна актуальність. Авантюрне і психологічне начала романів В. Шкляра поєднуються у цілісний естетичний світ художнього твору, в якому елементи трилеру, детективу, екшену доповнені філософськими роздумами, містичними поворотами, актуальними ідеями, витонченими психологічними та ліричними відступами. Його проза насичена, а її мовностилістичні особливості засвідчують досконале володіння автором словом [5].

У романі В. Шкляра велика кількість художніх прийомів: і зміщення часових просторів (документальна сюжетна лінія і художня), і містичні сюжетні повороти, і психологічна лінія оповіді про духовний світ героя (хоча вона найменш виразна), і зміна точок зору (оповідь ведеться то від імені автора, то від імені отамана Чорного Ворона, то «говорять» документи), і карколомні пригоди персонажа, і надмір кривавих сцен. Усе це створює ефект хаосу як життя героя і хаосу як художнього прийому: герой у вирі революційних подій, художній прийом - приголомшити читача. Саме таку функцію переважно виконують твори масової літератури вразити, здивувати, пережити високе емоційне напруження, яке є радше симулякром (імітацією справжніх емоційних переживань). Найважливіше, чого немає у романі «Чорний Ворон», це рефлексія над вічною проблемою української нації: жити як *vitaminima* чи як *vitamaxima*. Автор настільки зосередився на авантюрно-пригодницькій лінії, що проблеми психоемоційного становлення отамана Чорного Ворона, зміни чи деформації його світогляду не відтворив. Зрештою, саме це дає підстави кваліфікувати твір В. Шкляра не як високу літературу, а як авантюрно-пригодницький історичний роман із такими

ознаками: гостра фабульна та сюжетна лінія; поведінка персонажа не вкладається в межі звичних поведінкових схем, він здатний на неймовірні вчинки; елемент таємничості та містичності, який змушує читача переживати напружені емоційні почуття; надприродне розв'язання конфлікту твору напівмістична втеча отамана Чорного Ворона і напівлегендарне його повернення в Україну в середині ХХ ст.; сильний, виразно героїчний характер головного героя отамана Чорного Ворона; екзотичні обставини життя та пригод персонажів легендарний Холодний Яр, містичні сюжетні сцени зустрічі із вовкулакою тощо. [75, с. 88]

Апеляція до історичного минулого, недостатньо описаного у підручниках, художній прозі, статтях та монографіях, вивела роман В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» на вершини популярності серед найрізноманітніших читацьких верств. Твір дав поштовх до жвавого обговорення теми Холодноярської республіки серед широкої громадськості, перевидання роману Ю. Горліс-Горського «Холодний Яр» та сплеску цікавості до праць Романа Ковалю, присвячених бунтівним отаманам першої половини ХХ ст. Після виходу у світ роману «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляр продовжив цю тему в авантюрно-пригодницькому романі «Маруся», а інші автори, зокрема А. Кокотюха (у романі «Справа отамана Зеленого»), стали активніше розробляти тему Холодного Яру у своїх творах.

В. Шкляр створив в українській літературі кінця ХХ початку ХХІ ст. своєрідний «золотий стандарт» авантюрно-пригодницького жанру, психологічно-екзистенційного детективу із напруженою сюжетною лінією, елементами містифікації та фантастики, особливим типом нарації, в якій сполучаються і динамічний сюжет, заснований на фактичній історичній основі, і філософські розмисли, підсилені фольклорними, містичними, фантастичними образами, індивідуально-авторськими роздумами та ін.

Авантюрно-пригодницькі історичні романи В. Шкляра («Залишенець. Чорний Ворон», «Маруся»), як і твори, присвячені сучасності («Ключ»,

«Елементал» та ін.), формують в українському письменстві початку ХХІ ст. цілісну картину минулого і сучасного українського народу. Поєднавши ознаки пригодницького, детективного жанрів, ці твори залишилися історично об'єктивними у своїй сутності реалістичними за типом пізнання та відображення дійсності, сюжетною основою, вірністю історичному факту.

Серед найкращих творів В. Шкляра «Характерник», «Троща», «Ключ», «Тінь сови», «Чорний Ворон. Залишенець» тощо.

«Характерник» – історичний роман із елементами містики, присвячений боротьбі запорозьких козаків за честь і свободу. У творі переплітаються реальні події ХVІІ століття та легенди про характерників – воїнів із надприродними здібностями.

Цей роман переносить читача у другу половину ХVІІ століття, розкриваючи неймовірну історію з життя запорозьких козаків. На основі документальних джерел автор відтворює події, які стали справжньою легендою. У центрі сюжету – кошовий отаман Іван Сірко, який наважується кинути виклик московському цареві. Це протистояння перетворюється на складну і ризиковану гру, де на кону – честь козацтва та незалежність Запорозької Січі. В. Шкляр майстерно переплітає історичну правду з містикою, створюючи яскравий і глибокий образ козацького світу, в якому особливе місце належить характерникам – легендарним воїнам і чаклунам.

«Троща» за жанром є історичним романом, передає тему боротьба українців за свободу, переживання ветеранів УПА після війни, зрада і вірність, помста і прощення, вплив війни на долю людини, а також взаємодія особистості з тоталітарним режимом.

Роман розповідає про післявоєнну долю вояка УПА, який намагається впоратися з минулим, що не відпускає його. Автор ставить перед собою мету показати, що українці не скорилися перед режимом і продовжують боротьбу навіть після кінця війни. Головний герой, переживши жахи війни, повертається до мирного життя, але випадково побачена могила його

бойового товариша пробуджує у ньому спогади та старі рани. Книга досліджує теми дружби й зради, помсти й прощення, а також боротьби за свободу в умовах безжального тоталітарного режиму.

«Ключ» – роман про журналіста Андрія Крайнього, ерудита, який володіє безліччю мов, але не має стабільного матеріального становища. У віці Христа він опиняється без даху над головою. Одного дня йому вручають ключ від таємничої квартири номер 13, що пробуджує в ньому тривогу та забобонні страхи. Що це: диво чи випадкова помилка? Згодом він виявляє, що цей ключ веде не лише до таємниці зникнення господаря квартири, але й до серця загадкової жінки, до якого доведеться проробити важкий шлях. Роман поєднує елементи детективу, психологічного трилера та роздуми про сенс життя й долю.

«Тінь сови» – роман, що пронизаний глибинною гуманістичною темою. Кохання та трагедія переплітаються в житті головних героїв – Катерини та Степана, яких об'єднує світла поезія і щирі почуття. Та коли біда приходить, як тінь сови, що з'явилася перед їхнім весіллям, Степан готовий пожертвувати всім заради спокою коханої. Ця історія – вічний символ кохання, що перетворюється на легенду, яка дає надію і віру в силу почуттів.

У творі переважає тематика кохання, життя та смерть, духовна сила почуттів, вічні цінності, боротьба за щастя і мир. Роман досліджує, як кохання може перетворюватися на легенду та надихати, навіть коли настає біда.

«Маруся» – роман про героїчну долю жінки, яка була народжена для щастя, але змушена була стати на шлях боротьби за волю. Коли Червона армія почала палити села, а її три брати загинули у боях, Маруся взяла зброю в руки і стала отаманом козацького загону. Вона була не тільки вродливою, але й надзвичайно небезпечною, ризикуючи власним життям, рятуючи своїх людей і не щадячи ворогів. Вміння любити та ненавидіти стало її силою.

Цей роман автор писав п'ять років. Як і в попередніх творах, тут кожна подія ґрунтується на реальних історичних фактах. Бойовий шлях отаманші Марусі тісно переплітається з героїчною, але трагічною долею Української Галицької армії, що у 1919 році визволила Київ від московсько-більшовицьких окупантів, але, на жаль, опинилася на межі загибелі. Та, вочевидь, найзнаменитішим можна назвати «Залишенець. Чорний Ворон», поява якого стала приводом до бурхливих обговорень в українському літературному процесі.

Історичний роман «Чорний Ворон. Залишенець» від самого початку виходу в світ має подвійну роль. Він вийшов у 2009 р. майже одночасно у двох українських видавництвах під різними назвами: у видавництві «Ярославів Вал» (де виграв конкурс у номінації «Кращий історичний роман») як «Чорний Ворон. Залишенець», а в «Клубі сімейного дозвілля» як «Залишенець. Чорний ворон». Критика одразу помістила роман між високою та масовою літературою: через авантюрно-пригодницьку лінію його не можна зараховувати до високого письменства, однак йому властива оригінальна композиційна будова, докладний психологічний аналіз. Справді, жанрово-стильові особливості цього твору – як координати досить широкого поля: в ньому актуальна для українського суспільства ідея самототожності, цілісності переконань та життєвого вибору актуалізується через змалювання однієї із найзагадковіших сторінок української історії початку ХХ ст., зокрема 20-х років, відтворених автором за допомогою вже апробованих ним прийомів масової літератури. Прикметно, що на цей раз В. Шкляр звертається до історичної тематики, яка теж активно використовується й у високій, і в масовій літературі. Зокрема, в останні десятиліття з'явилося кілька творів, стильові ознаки яких засвідчують появу нових жанрових різновидів історичного роману в національному літературному процесі [74, с. 85].

Історичний роман «Чорний ворон» В. Шкляра цікавий тим, що відтворює події громадянської війни ХХ століття в Україні, зокрема історію Холодноярської республіки, яка з 1919 до 1922 року була центром визвольного руху. Попри значущість цих подій, хронологія боротьби й досі висвітлюється українськими істориками лише частково [37, с. 225].

Український повстанський рух зародився у 1918 році поблизу Мотронинського монастиря. Після революції, на прохання ігумені монастиря, жителі села Мельники організували загін самооборони під керівництвом Олекси Чучупаки для захисту монастиря від пограбувань. Згодом, у 1919 році, цей загін із 22 осіб перетворився на полк, а Василя Чучупаку, сільського вчителя, було обрано його полковником. Його брат Петро Чучупака став начальником штабу. Під час окупації України денікінцями полк брав участь у звільненні Черкас [37, с. 226].

Холодноярська республіка охоплювала понад 25 навколишніх сіл і мала армію чисельністю до 15 тисяч осіб, а її вплив поширювався на значно більші території. Офіційна історична наука стверджує, що Холодноярський рух було ліквідовано у 1923 році внаслідок спецоперації чекістів. Спецслужби змогли вийти на одного з отаманів, створили вигадану «Чорноморську повстанську групу» та, заманивши ватажків у пастку, захопили провідних командирів Холодноярської республіки [37, с. 226].

Факти боротьби повстанців Холодного Яру стали основою для низки спогадів та художніх творів. Зокрема, серед них — «Стежками холодноярськими. 1919–1923» М. Дорошенка (Філадельфія, 1973), «Холодний Яр» Ю. Горліса-Горського (Львів, 1937), а також твори мурівця Ф. Дудка («Отаман Крук») і письменника К. Поліщука. Однак ця тема не отримала такого широкого висвітлення в українській історичній прозі, як, наприклад, періоди Київської Русі чи часи Хмельниччини [37, с. 226].

Художня інтерпретація подій Холодного Яру у творі В. Шкляра значно розширює уявлення про створення та загибель Холодноярської республіки.

Письменник будує роман на основі історичної достовірності, використовуючи документи, такі як чекістські звіти, газетні статті та інші джерела, уривки з яких відкривають кожен розділ. Це створює дві паралельні площини оповіді: художню та документальну [37, с. 227].

Художня площина розкривається через історії двох отаманів, Веремії та Чорного Ворона. Вона наповнена динамічними подіями, напруженим сюжетом, яскравими пригодами та драматичними сценами. Ця лінія захоплює читача карколомними поворотами та емоційною насиченістю.

Документальна площина представлена цитатами з реальних історичних джерел, які подані не в хронологічному порядку. Іноді ці фрагменти випереджають події, описані у романі, іноді слідує після них, а в окремих випадках залишаються без коментарів автора [37, с. 227].

Такий підхід створює контраст між відстороненістю документальної лінії та емоційністю художньої. Цей прийом робить роман багатограним і дозволяє читачу глибше зануритися у складний період української історії, водночас зберігаючи інтригу та естетичне задоволення від художнього тексту [37, с. 227].

Автор роману не обмежується двоплановою композицією твору, яка складається з документальної лінії та художньої версії подій. Він розгортає перед читачем дві історії визвольного руху, використовуючи образи двох отаманів – Веремії та Чорного Ворона. Хоча історія Чорного Ворона розкрита докладніше, вона, як і історія Веремії, не подається у хронологічній послідовності.

Розповідь про Веремію нагадує розсипаний пазл: події його життя спочатку здаються несистематизованими, але згодом, приблизно з середини твору, складаються в завершену картину. Їхні долі переплітаються, коли Чорний Ворон рятує сина Веремії, немовля, залишеного без батька.

Окрім реальних персонажів, у творі з'являється містичний образ чорного ворона — птаха-спостерігача. «На сусідньому дубі давно вже

прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не стомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням» [85, с. 9]. Саме цей птах стає свідком подій, зокрема, начебто поховання отамана Веремії. Старий чорний ворон виступає своєрідним альтер его отамана Чорного Ворона — мудрого, мужнього, відданого своїй справі. Однак, на відміну від отамана, птах-спостерігач залишається холоднокрівним і байдужим до подій навколо. Натомість Чорний Ворон як людина сповнений пристрасті: у коханні, у бою, у спілкуванні з побратимами та у своїх переконаннях. Історія отамана Чорного Ворона подається непослідовно, і лише в середині твору читач дізнається, як він обрав для себе шлях повстанця. Проте роман виходить за межі авантюрно-пригодницького сюжету. Образ чорного ворона, а також містична сцена зустрічі вовка і повстанця Вовкулаки додають твору глибини, підсилюючи його психологічну складову [37, с. 227].

Любовні сюжетні лінії в романі загострюють увагу на внутрішніх переживаннях Чорного Ворона, розкриваючи його не лише як відважного героя, але й як звичайну людину, яка прагне щирого кохання. Ці моменти додають образу глибини, показуючи його вразливість, здатність до ніжності та пошуку справжніх почуттів, що гармонійно доповнює його мужність і відданість боротьбі [37, с. 228].

У романі «Чорний Ворон. Залишенець» домінують криваві сцени, які занурюють читача у стан постійного емоційного напруження та змушують співпереживати за долю героїв. Це напруження підсилюють і еротичні сцени, які надають оповіді додаткової емоційної глибини. Персонажі живуть на межі - між життям і смертю, майбутнім і минулим. Найголовніше, вони опиняються на межі людських можливостей та між пам'яттю і забуттям. Їх часто викреслюють із родинної пам'яті, вони змушені тікати з рідних домівок, ховатися в нетрях робітничого Донбасу чи за кордоном, змінювати

імена, щоб уникнути переслідувань. Офіційна влада всіляко заперечує їхнє існування, регулярно звітуючи про повне знищення так званих «банд». Така атмосфера напруження і відчуження підкреслює трагічність і героїзм їхнього життя, водночас розкриваючи глибокий психологізм твору [37, с. 228].

Містика, таємничість, емоційно-психологічне напруження та документальна основа роблять роман В. Шкляра «Чорний Ворон» цікавим для широкого кола читачів. Автор використовує жанрову схему авантюрно-пригодницького роману, доповнюючи її історичними фактами, що перетворює твір на зразок історичного пригодницького жанру. Однак саме ця орієнтація на масову белетристику зводить потенціал роману, не дозволяючи йому сягнути рівня складного інтелектуального твору. Роман наповнений різними голосами: документальні звіти ГПУ, газетні статті, розповіді від автора, міркування Чорного Ворона та навіть спостереження містичного птаха. Усі ці голоси створюють багат шаровість оповіді, але водночас позбавлені розмаїття інтонацій. Атмосфера твору тривожна, містична, насичена трагізмом, проте відсутність контрастів між тонами різних оповідей робить текст статичним. Інтонація розповіді залишається рівною — чи то у сценах боїв, чи в інтимних переживаннях героїв. Навіть думки Чорного Ворона, передані від першої особи, звучать більше як спокійний голос автора, ніж як пориви людини, яка перебуває в епіцентрі драматичних подій. Так само і розповідь від третьої особи зберігає цей рівний, протокольний тон. Через це внутрішній світ персонажів, зокрема отамана Чорного Ворона, здається завершеним і статичним, без внутрішніх суперечностей або діалогу різних позицій. Роман насичений кривавими й емоційно напруженими сценами, проте їм бракує внутрішнього конфлікту героїв. Особистість Чорного Ворона позбавлена глибокого протиріччя: його свідомість не вступає в діалог із іншими точками зору, не виражає протесту чи сумнівів. Його мовлення рівне, чітке, без зламів чи обмовок, що робить персонажа, попри динамічність сюжету, дещо «холодним». Це залишає відчуття

завершеності, але водночас певної емоційної віддаленості героя від читача [37, с. 229].

Роман «Чорний Ворон» є історичним, проте його жанрова специфіка потребує детальнішого визначення. В основі твору лежить документальна достовірність, але вона доповнюється художніми домислами, які створюють глибший вимір історії. Центральним у романі є випробування персонажа не лише на фізичну витривалість, а й на психологічну стійкість і моральну цілісність. Особливий акцент зроблено на здатності головного героя залишатися вірним своїм переконанням, не зраджуючи ідеалів. Цей аспект відображений і в альтернативній назві твору – «Залишенець», що символізує людину, яка до кінця дотримується своїх принципів. Події роману розкривають один із найскладніших конфліктів епохи, який суттєво вплинув на історичну долю України у ХХ столітті. Проте автор звертає увагу не лише на зовнішню боротьбу, а й на внутрішнє протистояння серед українців, розділених на два табори: тих, хто пристосувався до нових обставин, і тих, хто залишився вірним ідеалам свободи Холодноярської республіки. Ця концепція надає роману глибшого емоційного і філософського змісту. У творі простежуються елементи авантюрного жанру: герой опиняється в чужому для себе просторі, навіть у власній країні, де немає місця ні йому, ні його коханню, ні спадкоємцю отамана Веремія. Водночас важливою характеристикою історичного роману є співвідношення художнього домислу та достовірності, що визначає його жанрово-стильову приналежність. Згідно з класифікацією С. Андрусів, твір В. Шкляра можна віднести до художньо-історичного роману. У ньому історична база слугує лише відправною точкою для створення нових сюжетних ліній та художнього домислу. Хоча образ отамана Чорного Ворона є центральним, автор не претендує на документальну точність, а пропонує власну версію біографії людини, яка опинилася в епіцентрі революційних подій. У романі є елементи, які мають очевидний вигаданий характер: містичний птах, цілюща знахарка, любовна

лінія тощо. Це поєднання документальності та художності створює унікальний баланс, роблячи твір і захопливим, і глибоким водночас [37, с. 230].

2.2. Особливості побудови сюжету і зображення історії у творі «Чорний Ворон»

Роман В. Шкляра «Чорний Ворон» став предметом широкого дослідження в українському літературознавстві.

Дослідники різних напрямків аналізували твір з точки зору його історичної значущості, морально-психологічних аспектів та національної ідеї. Багато науковців звертали увагу на те, як Шкляр майстерно поєднує реальні історичні події та художню вигадку. Також фокусувалися на соціально-психологічних аспектах твору, аналізуючи конфлікти між різними групами — повстанцями, цивільним населенням та радянськими властями. Особливу увагу приділяли моральним дилемам персонажів, їхнім виборам та жертвам заради ідеї, а також відображенню внутрішнього конфлікту, що постає перед учасниками визвольної боротьби. Одним з провідних дослідників був І. Дзюба літературознавець, який також вивчав творчість В. Шкляра, зокрема звертаючи увагу на політичні та національні аспекти його творів, таких як «Чорний Ворон», у контексті боротьби за незалежність України.

Історичною основою роману В. Шкляра «Залишенець» стали події, пов'язані з боротьбою повстанців Холодного Яру проти більшовиків та білогвардійців у 1920-х рр. З історичних довідників відомо, що Холодноярська республіка – самопроголошене державне утворення в Черкаській області Чигиринського району, у лісовому урочищі Холодний Яр зі столицею в селі Мельники. Холодноярська республіка була не локальним явищем, а невід'ємною складовою частиною повстанського руху.

Холодноярська республіка зародилася навколо Мотронинського монастиря, який у 1919–1922 роках став центром українського спротиву проти російської окупації. Для захисту монастирських скарбів місцеві мешканці, на прохання ігумені, створили загін самооборони під проводом Олекси Чучупаки. Спочатку до загону входило лише 22 бійці, але з часом він перетворився на полк, яким керував його брат Василь Чучупака, колишній прапорщик Російської імператорської армії. Інший брат, Петро, став начальником штабу. У 1919 році, під час окупації України військами Денікіна, полк Чучупак долучився до визволення Черкас. Його чисельність стрімко зростала і досягла двох тисяч бійців. Згодом Холодноярська республіка об'єднала понад 25 сіл, а її селянське військо налічувало близько 15 тисяч осіб. Повстанці називали себе козаками, відроджуючи традиції запорозького козацтва, а своїх командирів шанували як отаманів. Художню версію цих подій подано в романі В. Шкляра «Чорний Ворон». Твір починається з опису загальних обставин, які призводять до початку війни. Підготовка до боротьби, розпач, болісне прийняття рішення про участь у визвольній боротьбі проти окупантів [14, с. 53].

У першій частині проводиться опис початку боротьби, деталі життя в умовах національно-визвольної боротьби, стосунки головного героя з іншими учасниками визвольного руху. Зображення фронтових подій, внутрішні переживання героя [85, с. 7].

Друга частина була спрямована на психологічний розвиток головного героя, його зустрічі з іншими героями, взаємодія з оточуючими. Зображення боротьби за незалежність, зрад та втрат [85, с. 157].

У третій частині відбувалась кульмінація боротьби, передсмертні моменти та важливі рішення, що змінюють життя героїв. Трагічні моменти війни, фінал розкриття важливих моральних тем, таких як зрада, честь, гідність [85, с. 243].

Заключна частина була підсумком долі головних персонажів, роздумами про сенс життя та боротьбу за свободу. Завершення історії з певною іронією, хоча й з гірким підтекстом трагічної війни [85, с. 346].

Роман складається з численних розділів, кожен з яких має свою самостійну сюжетну лінію, але водночас всі вони органічно переплітаються в загальний розповідь про боротьбу за незалежність України в умовах боротьби з більшовицькою окупацією.

Уже в пролозі автор знайомить читача з подіями, що розгортатимуться в романі: «1921 року долю чотирилітньої війни, яку Росія розв'язала проти Української Народної Республіки, було вирішено на користь загарбника. Армія УНР опинилася інтернованою за колючим дротом колишніх польських союзників. Однак збройна боротьба ще роками тривала майже на всіх теренах України. Відчайдушний опір російським окупантам чинили повстанці Холодного Яру. На їхньому чорному бойовому прапорі був напис: «Воля України або смерть» [85, с. 7].

У романі маємо три сюжетні лінії містичну (чорний ворон - птах), художню та документальну. Містична передусім укорінена в символі Чорного Ворона, який здавна уособлював мудрість, був посередником між життям і смертю, посланцем вічності. У творі цей символізм проявляється в описі птаха [14, с. 53].

Роман висвітлює глибокий конфлікт всередині українського суспільства, поділеного на два табори: тих, хто пристосувався до нових реалій, і тих, хто обрав шлях боротьби за свободу Холодноярської республіки, навіть ціною власного життя. Герої опиняються на межі – між минулим і майбутнім, життям і смертю, а головне – на межі людської витривалості. Їхнє життя сповнене втеч, зміни імен і постійної небезпеки. Родичі уникають згадок про них, а офіційна влада відчайдушно прагне стерти їх із пам'яті нації, наполегливо звітуючи про ліквідацію «банд» [14, с. 53-54].

Документальна складова роману представлена фрагментами реальних документів, які автор розміщує на початку кожного розділу. Ці уривки створюють своєрідний діалог із художньою частиною твору: насиченою подіями, несподіваними сюжетними поворотами та емоційно сильними сценами. Документи подаються у довільному порядку, що підсилює інтригу. Часом вони передують описаним подіям, готуючи читача до їх художньої інтерпретації, а іноді йдуть після них, підкреслюючи їх зв'язок із історичною реальністю [14, с. 54].

У творі В. Шкляра сцена розкопування прапора Холодноярської республіки набуває глибокого символічного змісту, підкреслюючи психологічну напругу моменту. Цей епізод відбувається в той час, коли загін Чорного Ворона скоротився до кількох бійців, а більшість отаманів уже потрапили до рук ворога. Спочатку прапор сприймається як матеріальна цінність, але в процесі пошуків він набуває нового значення – стає символом незламності духу, уособленням боротьби за свободу. Гасло «Воля України або смерть» та шевченківський заклик «І повіє огонь новий з Холодного Яру» перетворюють прапор на духовний орієнтир, що надихає до продовження боротьби навіть у безвихідних обставинах [14, с. 54].

Цікаво, що трохи далі у творі автор цитує фрагмент місячного звіту керівника Черкаського окружного відділу ГПУ за червень 1923 року. «З червня мала місце зухвала бандитська витівка політичного характеру. Через село Сокирне, що за 15 верст на південний схід від м. Сміла, рано вранці відкрито, демонстративно проїхала кіннота з одинадцяти вершників, імовірно банди Чорного Ворона, озброєна карабінами та одним кулеметом. При цьому бандити голосно співали “Ще не вмерла...”, а вершник, який їхав попереду, тримав чорний прапор, що майорів, з написом “Воля України або смерть”» [85, с. 389].

У цьому уривку автор підкреслює, що ідея, яку сповідувала людина, залишається живою навіть після її смерті, надихаючи нові покоління на

боротьбу за свободу. Чорний Ворон є втіленням цієї незламності духу. Історичні джерела свідчать, що у 1921 році він очолював повстанський загін, який активно діяв у Черкаському та Чигиринському повітах. Район його діяльності охоплював Холодний Яр, Чутянський ліс, Звенигородщину, Лебединські та Шполянські ліси, а також околиці сіл Товмач, Водяне, територію Виноградського монастиря, Мліїв, Городище, Білозір'я та Смілу. На той час його загін складався зі 150 піхотинців і 25 кіннотників, що демонструє значний масштаб і організованість руху [14, с. 54].

Точна доля останнього повстанського ватажка залишається невідомою. В оперативному зведенні Кременчуцького штабу Частин особливого призначення від 8 листопада 1922 року повідомляється, що Чорний Ворон загинув 29 жовтня 1922 року неподалік села Москаленки, за 25 кілометрів від Сміли. Однак у «Доповіді про політичний стан Черкаського округу» за 1926 рік стверджується, що ліквідація його загону стала можливою лише 6 червня 1925 року. Проте жодної інформації про самого отамана в цьому документі не подано, що залишає питання його кінця відкритим для історичних припущень [14, с. 54].

Читаючи роман, неминуче постає питання: «Чи є історія, викладена В. Шклярем, художнім домислом?» Однозначну відповідь дати важко, адже історіографія не має єдиної позиції щодо постаті Чорного Ворона. Існує багато свідчень про отаманів із таким псевдо, що породжує припущення про наявність кількох осіб, які діяли під цим іменем. Дослідження вказують, що майже одночасно в різних регіонах України діяло щонайменше шість повстанських керівників, які називали себе Чорними Воронами. Однак версія, представлена В. Шклярем, є саме художньою інтерпретацією, яка пропонує уявний образ людини, втягнутої у вихор революційних подій [14, с. 54].

Р. Коваль у праці «Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії» вважає, що Чорним Вороном був Микола Скляр, який народився у Жовтих Водах,

був студентом Катеринославського гірничого інституту. З середини 1920 р. Чорний Ворон - командир ударно-розвідувального загону Степової дивізії Костя Блакитного. У вересні 1920 р. Чорний Ворон зі своїм загonom у складі Степової дивізії прибув до Холодного Яру. Р. Коваль також зауважує, що в Медведівці, де колись почалася Коліївщина, наприкінці вересня 1920 р. відбулася нарада отаманів, на якій виступав і Чорний Ворон [14, с. 54].

На мою думку, Микола Скляр не може бути прототипом головного героя роману «Чорний Ворон», оскільки він загинув у бою ще в жовтні 1920 року. Так само і Черненко, який діяв до 1923 року, не підходить на цю роль, адже за версією автора, Чорний Ворон загинув 29 жовтня 1922 року. Таким чином, жоден із них не відповідає образу головного героя твору «Залишенець». Це підтверджує, що персонаж є радше узагальненим образом, створеним для відображення епохи та боротьби, а не конкретною історичною постаттю [14, с. 54].

Існує альтернативна версія, за якою Чорним Вороном міг бути Віктор Чекірда, котрий після Ризького миру в листопаді 1920 року повернувся на Поділля і, під ім'ям Чорного Ворона, продовжив боротьбу з більшовиками, проживши до 1964 року. В. Шкляр у своїй післямові до роману згадував про можливий приїзд Чекірди в село Товмач на Звенигородщині в березні 1964 року. Однак письменник припускає, що це могла бути вигадка місцевих жителів, які зберігали пам'ять про «лицарів лісу» — борців за свободу України. Тому він почав опис подій словами: «Та залишилась — легенда...» [84, с. 7], що підкреслює елемент міфологізації і романтизації цієї історії [14, с. 54].

Іншими історичними постаттями повстанського руху, що воювали під прізвиськом Чорний Ворон, були Іван Черногузько, який діяв у районі Чорного Лісу, на Херсонщині та в околицях Одеси, а також Петренко з Радомишльського повіту. За словами Ю. Степового, одним із можливих

носіїв цього прізвиська міг бути Іван Черноусов. Саме його В. Шкляр обрав як прототип для образу Чорного Ворона в романі «Залишенець» [14, с. 54].

На нашу думку, Чорний Ворон у творі В. Шкляра є символом борців за волю України, уособленням повстанської боротьби Холодного Яру, героїзованим образом, що живе в пам'яті народу. Автор зображує головного героя як піднесену, ідеалізовану постать, акцентуючи на його благородстві. Вчинки холодноярців у тлумаченні письменника виглядають шляхетними, а їхня готовність загинути у бою стала найвищою чеснотою, що співвідноситься з гаслом «Воля України або смерть» [14, с. 55]. Зокрема один із героїв роману, Василь Чучупака, опинившись в оточенні ворожої кінноти, «підніс до скроні бельгійського бравнінга, і покотилася довга луна від яру до яру, від хутора Кресельці аж до Мотрининського монастиря: – Живи-и-и!» [85, с. 19].

Використання історичних фактів увиразнило твір, продемонструвавши весь драматизм боротьби холодноярців. Патріотичний пафос тут пов'язаний із любов'ю до рідної землі, обороняючи яку, воїни гинуть. Цей символізм найяскравіше проявився в епізоді, коли захоплений повстанцями більшовик «упав на коліна, благав його вислухати, щось белькотів про «секретнуспівпрацю», а потім загриб п'ятірнею жменю землі, змішаної з кров'ю і мозком його «товаришей», запхав до рота й почав жувати [14, с. 55]. «Не вірите? Клянусь вам... Я готовий землю гризти! Вона не твоя, сказав Вовкулака» [85, с. 31].

В. Шкляр не міг залишити ці події без емоційного забарвлення, адже він не лише досліджував історію Холодного Яру, а й виріс у цих краях, де легенди про боротьбу за волю України стали частиною його власної ідентичності. Пропустивши через серце всю трагедію та героїзм того часу, він неминуче вклав у свій твір особистий біль і захоплення цією боротьбою. Героїзм і патріотизм холодноярців підтверджуються не лише літературними переказами, але й у самих архівних матеріалах: «Засуджені до смерті

повстанці, а також діячі українського національно-визвольного руху (загалом 38 осіб) 9 лютого 1923 року підняли останнє своє повстання у Лук'янівській в'язниці Києва. Заволодівши зброєю й забарикадувавшись у тюремних приміщеннях, вони якийсь час чинили опір чекістам. Частина героїв загинула у бою, а інших комуністи розстріляли, придушивши виступ» [85, с. 252].

Холодноярці з самого початку своєї боротьби були приречені на поразку. Їхнє прагнення до вільної України було ідеалом, який став головною метою їхнього життя. Однак низка обставин не дозволила їм досягти цієї мети, що й спричинило трагічний розвиток подій. Цей трагізм відчувається вже з перших сторінок роману, де опис похорону отамана Веремія стає символом неминучості та болю від нездійснених прагнень.

Уже авторський пролог засвідчує, що в чотирилітній війні гору взяв загарбник, отже, визвольна боротьба холодноярців завершилася поразкою. Своєрідне обрамлення похорон отамана Веремія і ймовірна загибель отамана Чорного Ворона додають до картини ноти трагізму, що звучить наскрізно у романі, супроводжуючи опис більшовицького терору в Україні [65, с. 140].

Крізь призму боротьби Чорного Ворона й багатьох інших персонажів повстанського руху автор прагне пробудити національну гідність українців, навчити молодих людей бути справжніми патріотами своєї держави, відстоювати її незалежність та соборність. Тому найважливішим для В. Шкляра був не сам факт історичності головного героя, а ті завдання, які виконує його образ.

Чорного Ворона дійсно викликає асоціації з ідеальним героєм, який поєднує в собі всі якості, що можна вважати ознаками справжнього борця за свободу та незалежність. Сила, мужність, рішучість — ці риси так яскраво акцентовані, що він стає майже еталоном національного героя. Така особливість характеру не дає змоги уявити іншого отамана, адже його постать сприймається як символ національного руху, втілення боротьби за справедливість [65, с. 140]. Зі слів інформатора: «Сам Чорний Ворон

надзвичайно влучний стрілець, який вистрілом із револьвера спокійно вибив із рук свого підопічного бандита соняшник, з якого той клацав насіння під час серйозної розмови» [85, с. 212]. Подібна сцена знову виникає в романі, коли Ворон зустрічається з підставним отаманом Веремієм. Однак цього разу, після пострілу його товариша Вовкулаки, противнику відриває півголови.

Любовні лінії в романі змальовані дуже виразно і емоційно, додаючи глибини повстанському побуту. У центрі подій — головний герой, оточений двома жінками, готовими на будь-які жертви заради нього. Одна з них, аби бути ближче до нього, йде в монастир, але навіть там її участь у порятунку героя стає вирішальною. Любовні переживання переплітаються з темою зради, що додає особливої динаміки сюжету. Брат Вовкулаки, повстанець, закохується в чекістку, молоду єврейку, яка, використовуючи його наївність, видає місце перебування загону ворогові. Розкриття зради приносить жорстокі наслідки, і старший брат мстить за зраду. Ці моменти в романі підсилюють естетичний і моральний підтекст твору, порушуючи теми зради, сумління та національних переконань. Історичні альянси, що розкривають ці елементи, надають твору додаткової глибини. Зокрема, зрада і внутрішні конфлікти, пов'язані з похитливістю та національним імперативом, створюють складну моральну атмосферу. Роман також багатий на авантюрні ситуації, зокрема несподівані повороти в сюжеті, такі як епізод з годинником Веремія, вкраденим кримінальником, що приводить до неабиякої плутанини. Інші моменти, як підписані фотографії радянських командирів, що діють на місцевих жінок, або епізод із похованням Веремія, додають гумору й інтриги. Усі ці авантюрні моменти відображають спритність і витонченість як «людей з лісу», так і їхніх прихильників у селі, демонструючи гострий розум і фізичну вправність у боротьбі з ворогами [65, с. 141].

Українська історія відзначається своїми повтореннями. Коли боротьба повстанців наближалася до безвиході, саме відчуття безнадії ставало

найбільшим ворогом, що руйнувало дух людей: «Ніщо так не придушує чоловіка, як безнадія... Говірки стають мовчазними, веселі – зажуреними, хоробрі – боягузами, а певні зрадниками» [85, с. 78]. Подібне сталося на початку 50-х років з воїнами УПА — підтримка з боку людей почала поступово згасати. Ось цитати з роману «Чорний Ворон»: «Вибачайте, хлопці, – ховаючи очі казали дядьки, часи змінилися, пора б і вам братися до якогось діла, бо в лісі ви вже нічого не виходите... Селяни зробилися хитрими скнарками; знаючи нашу безвихідь, вони відмовлялися платити справжню ціну... Люди перевелися, що тут казати» [85, с. 76, 324]. Це історичні повтори.

Є у романі і характеристика проводу: «Якби ми знали правду про нашу армію, уряд, про розгубленість наших головних провідників, то могли б і самі все повернути на краще» [85, с. 53].

Трагічні моменти роману є важливою основою для його глибшого осмислення. Наприклад, молода дівчина Уля, яка була спіймана за друкуванням прокламацій на машинці, могла б стати просто жертвою московського офіцера Птіцина. Однак вона вибирає вчинок, що свідчить про її відчай і рішучість: вириває чеку з гранати. Або ж молодий хлопець, оточений комуністами, намагається вчинити самогубство, але через осічку не встигає застрелитись і врешті стрибає з коня прямо в глибокий колодязь. У ті часи самогубство серед учасників боротьби не вважалося гріхом, як це часто трактувалося в християнських поглядах [65, с. 142].

Сучасна українська література не так часто може похвалитися оригінальними і художньо якісними текстами, які б водночас так яскраво виражали національну ідею, як це зроблено у романі В. Шкляра «Чорний Ворон». Цікаво, що і сам письменник, і центральний герой роману з'явилися на світ під волоським горіхом – це ще один символічний момент у контексті національного осмислення. Популярність творів В. Шкляра можна пояснити не лише їх насиченістю подіями, а й захопливою динамікою, яка завжди

тримає читача в напрузі. Його романи відзначаються вмінням майстерно інтегрувати детективні елементи, несподівані повороти сюжету і миттєві перерви, коли розвиток подій ніби завмирає на самому кульмінаційному моменті, а потім, через деякий час, повертається до читача з новою емоційною силою. Це робить роман В. Шкляра ще більш захоплюючим і зберігає інтерес до останньої сторінки. [65, с. 39].

2.3. Особливості вивчення історичної тематики в ЗЗСО

Вивчення історичної тематики в закладах загальної середньої освіти відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості учнів. У 5 класі навчання починається з ознайомлення з українськими легендами, такими як «Калина» та «Берегиня» (С. Плачинда), де діти аналізують спільне і відмінне між казками та легендами, досліджують фантастичне й знайомляться з різними видами народних легенд. Наступною темою є народні перекази, наприклад, «Козацька сторожа в степу» (зі збірки «Савурмогила» В. Чабаненка), що розкривають патріотизм і військову майстерність запорожців [87, с. 11].

Літописна традиція представлена оповіданням «Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь» (у переказі В. Близнеця) з «Повісті минулих літ», яка вивчається як перший історичний твір Київської Русі. Історичні казки й оповідання, зокрема «Микита Кожум'яка» (О. Олесь) і «Богатирська застава» (С. Плачинда), акцентують увагу на героїзмі та патріотизмі. На позакласному читанні пропонуються легенди про Карпати, Крим, історичні перекази та літописні оповідання, які розширюють знання про культурну спадщину. У пригодницькій повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» учні досліджують поєднання історичного минулого із сучасністю, розглядають символіку козаків і велич старовинних замків [87, с. 13].

У 7 класі історична тематика поглиблюється через народнопісенну лірику, наприклад, козацькі пісні «Ой на горі та й женці жнуть» і «Ой у лузі

та ще й при березі...», що відображають життя й побут козаків. Окремий розділ «Історичне минуле України» охоплює твори «Розрита могила» Тараса Шевченка, де аналізується трагічність знецінення історичної пам'яті, «Захар Беркут» Івана Франка, у якому розкривається ідейний зміст і художні образи, та «За сестрою» Андрія Чайковського, присвячений темі козацтва [88, с. 18].

8 клас розпочинається вивченням теми «Прадавня Україна в дзеркалі літератури» (3 години) вона знайомить учнів із культурою та віруваннями прадавніх українців, їхнім баченням світу і місця людини в ньому. Особлива увага приділяється дохристиянським віруванням, які знайшли відображення у фольклорі та літературі. Основний акцент зроблено на скіфському періоді: Іван Білик «Дарунки скіфів»; Дмитро Кремінь «А де ж те скіфське золото?». [88, с. 54].

Ці твори допомагають осмислити проблему історичної пам'яті та її актуальність у сучасному світі. Для позакласного читання рекомендуються «Скіфська одісея» Ліни Костенко, «Ольвія» Валентина Чемериса та «Діти Таргітая» Артема Папакіна [88, с. 57].

Розділ «Київська Русь, її культура та письменство» (5 годин) включає усний народний епос, зокрема билини. Учні досліджують теми становлення Руської держави через огляд сюжетів і художніх особливостей старин. «Старина про Іллю Муромця та Соловія» показує силу й мужність київського богатиря Іллі Муромця, захисника рідної землі [88, с. 57].

У розділі «Література козацької України» (6 годин) висвітлюється період Ренесансу й Бароко, культурне відродження та подвиги козаків. Центральними творами є народні думи, як-от «Дума про Олексія Поповича», а також історичні пісні: «Ой як крикнув же козак Сірко»; «Пісня про Морозенка»; «Чи не той то хміль» [88, с. 67].

У цих творах оспівуються героїзм, боротьба за свободу та національна єдність. До міжпредметних зв'язків долучають козацькі пісні та живопис Ю. Саницького.

Розділ «Українці та кримські татари» (4 години) акцентує увагу на взаємовідносинах двох народів. Важливим твором є «Пастух Рашит» Володимира Рутківського із тетралогії «Джури козака Швайки». Через образи козаків і татар автор підкреслює ідею порозуміння та взаємодопомоги. Для позакласного читання пропонуються кримськотатарські поезії з антології «Окрушини сонця» та твори сучасних авторів [88, с. 60].

У старшій школі історична тематика розкривається через драматичні події української еміграції кінця XIX – початку XX століття. У 10 класі Новела Василя Стефаника «Камінний хрест» стає основою для дискусій про трагізм втрати рідного дому, емоційну напругу та багатозначність символічних образів. Камінний хрест уособлює долю людини, а останній танець Івана Дідуха перед від'їздом із села символізує невимовну тугу за рідним краєм [56, с.18].

Окрему увагу хотілося б приділити вивченню першого українського історичного роману. Роман П. Куліша «Чорна рада» є важливою частиною української літератури й входить до шкільної програми з літератури в середніх класах (у 9 класі), в середньому на нього виділяють 4 години. Він вивчається як один із перших зразків українського історичного роману. За 4 години навчання можна розподілити роботу наступним чином:

Вступний урок (1 година). Ознайомлення з автором і контекстом написання роману. Розгляд біографії П. Куліша, його внеску в українську літературу. Історичні події доби Руїни, зображені в романі. Ознайомлення із жанром історичного роману та його особливостями. Читання та аналіз вступу до роману, розгляд композиції твору.

Текстуальний аналіз (1 година). Зробити аналіз змісту роману та його ключових епізодів. Розглянути основні сюжетні лінії (політична боротьба, любовна історія). Схарактеризувати головних героїв: Сомка, Брюховецького, Шрама, Кирила Тура, Лесю. Обговорити конфлікти у творі: політичний, соціальний, моральний.

Ідейний та художній аналіз (1 година). Визначити тему, ідею та художні особливості роману. Розглянути тематики: державність, патріотизм, моральний вибір, зрада. Проаналізувати художні засоби, мову твору, використання фольклору. Розглянути особливості історичної правди та авторського бачення. Порівняння героїв за їхніми моральними цінностями та життєвими позиціями.

Узагальнюючий урок (1 година). Підсумковий аналіз ключових аспектів роману. Обговорення актуальності ідей твору для сучасності. Виконання творчих завдань. Підготовка учнями проєктів або презентацій про історичні події, пов'язані з романом.

Такий розподіл дозволить повноцінно охопити ключові аспекти твору та поглибити розуміння його змісту та художньої цінності.

Історія написання роману «Чорна рада» П. Куліша тісно пов'язана із життям письменника, його патріотичними поглядами та бажанням створити перший український історичний роман. Цей твір відображає складний період української історії й одночасно втілює літературні й суспільні ідеали П. Куліша.

П. Куліш, як освічений і творчий інтелігент, прагнув створити перший україномовний роман, який би не лише висвітлював історію України, а й закріплював українську мову в літературі.

Ідея виникла під впливом романтизму та захоплення творчістю Вальтера Скотта, який у своїх історичних романах гармонійно поєднував історичну достовірність із художнім вимислом.

Роман був написаний у 1845–1846 роках. У цей час П. Куліш активно займався вивченням української історії та фольклору.

П. Куліш ретельно вивчав історичні джерела, зокрема літописи, народні пісні й перекази, що дозволило йому точно відтворити атмосферу епохи Руїни.

Перше видання українською мовою побачило світ у 1857 році в Санкт-Петербурзі завдяки підтримці літературного товариства.

У той час українська література тільки формувалася, тому «Чорна рада» стала новаторським твором, адже показала, що українська мова здатна бути мовою великої художньої прози.

П. Куліш був глибоко зацікавлений ідеями збереження національної єдності, що знайшло відображення в тематиці роману. У 1840-х роках українська література тільки формувалася як самостійне явище. Після «Кобзаря» Т. Шевченка П. Куліш прагнув продемонструвати нові можливості української мови в прозі.

Роман «Чорна рада» залишається вагомим твором української літератури, який не лише розкриває події минулого, а й демонструє національні ідеали, важливі для українського народу в усі часи.

Події роману відбуваються у 1663 році під час Руїни — періоду після смерті Богдана Хмельницького, коли Україна була розділена між Лівобережжям і Правобережжям, а між гетьманами йшли міжусобиці.

Чорна рада в Ніжині — реальна історична подія, де обирали гетьмана між Іваном Брюховецьким та Якимом Сомком.

П. Куліш порушує важливі питання державності й моральності, які залишаються актуальними для сучасного суспільства.

У шкільній програмі часто аналізується структура твору, характери героїв і важливість єдності нації. Твір також є прикладом художньої інтерпретації історії.

Роман зображує складний період української історії, підкреслюючи боротьбу за єдність, незалежність і соціальну справедливість. Учні мають змогу усвідомити важливість національної єдності в минулому та її актуальність у сучасності.

Проблеми, порушені у творі (вибір лідера, політична боротьба, суспільна єдність), залишаються актуальними й сьогодні. Це дає можливість учням проводити паралелі між минулим і сучасністю.

Таким чином, «Чорна рада» не лише допомагає зрозуміти українську історію та літературу, а й сприяє формуванню морально зрілої та національно свідомої особистості, що є одним із основних завдань шкільної освіти.

Історичний роман у шкільній програмі має велике значення, оскільки він не тільки знайомить учнів із ключовими історичними моментами, але й сприяє розвитку їхніх гуманітарних знань, зокрема в галузі літератури, історії та етики. У шкільній програмі історичні романи виконують важливі функції: навчальна, інформативна, виховна, естетична тощо.

Учні отримують знання про конкретні історичні події, постаті та періоди, що допомагають їм краще розуміти минуле своєї країни та світу. Через літературні твори учні не лише знайомляться з фактами, але й розвивають здатність осмислювати історичні процеси, їх причини та наслідки.

Читання історичних романів сприяє формуванню патріотичних почуттів, вихованню національної свідомості та гідності. Через аналіз боротьби героїв за незалежність, свободу та права, учні отримують важливі моральні уроки, пов'язані з жертвами заради вищих ідеалів.

Історичні романи допомагають учням навчитися критично оцінювати інформацію, розрізняти факти та вигадку, а також зрозуміти, як історичні події можуть трактуватися з різних точок зору. Це сприяє розвитку вміння аналізувати і співвідносити різні джерела інформації.

Історичний роман поєднує два важливі компоненти навчального процесу – літературу і історію. Це дає змогу школярам краще усвідомити, як ці дві науки переплітаються і взаємодіють. Вивчення історичних романів дозволяє розкрити глибину взаємозв'язку між історичними подіями і літературним

мистецтвом. Історичний роман має великий потенціал для реалізації міжпредметних зв'язків, зокрема поєднання уроків літератури та історії. Вивчення історичного роману дозволяє вчителю інтегрувати інформацію з різних галузей знань, а учням – формувати цілісне бачення певної епохи або події. Наприклад, аналіз конкретного історичного роману може супроводжуватися розглядом реальних історичних документів, карти, а також обговоренням сучасних підходів до вивчення історії.

Історичні романи мають великий потенціал для розвитку у школярів не тільки знань з історії, але й емоційного інтелекту, оскільки часто зображують складні моральні вибори персонажів, що є важливими для формування громадянської позиції. Вивчення таких творів допомагає учням краще розуміти не лише своє минуле, але й шукати відповіді на актуальні питання нинішнього часу.

Історичні романи також мають важливу роль у формуванні в учнів емоційної зрілості та глибокого розуміння людських стосунків. Завдяки глибокій психології персонажів, які часто перебувають у складних моральних ситуаціях або роблять важливі життєві вибори, учні отримують можливість співпереживати з героями, а також розмірковувати про моральні дилеми та їхні наслідки.

Завдяки використанню історичних подій та персонажів, історичні романи також дозволяють розширити уявлення учнів про глобальні події. Учні можуть побачити, як окремі особистості або народи реагували на великі історичні катаклізми – війни, революції, соціальні зміни. Це допомагає створити цілісне уявлення про історію, де кожна маленька дія, кожна доля є частиною великої картини людської боротьби за справедливість, мир, гідність та свободу.

Іншим викликом є розуміння авторських інтерпретацій історичних подій. Оскільки історичні романи зазвичай містять художні елементи та вигадку, учням важливо розрізняти факти та художній вимисел, а також

ставитися до твору як до літературної інтерпретації певної епохи, а не як до точного історичного звіту.

Уроки літератури, на яких вивчаються історичні романи, можуть використовувати різноманітні методи та підходи. Один із найбільш ефективних – це інтерактивні методи навчання, такі як обговорення в групах, рольові ігри, диспути та проектна діяльність. Це дозволяє учням не тільки ознайомитися з текстом, а й активно взаємодіяти з ним, обговорюючи важливі історичні моменти, моральні дилеми, взаємозв'язок літературного твору з історією.

Використання мультимедійних засобів, таких як фільми за мотивами історичних романів, документальні фільми або віртуальні екскурсії до місць, описаних у романах, може додатково поглибити розуміння учнями певних історичних періодів. Це також дозволяє продемонструвати зв'язок між літературними творами та реальними історичними подіями.

Вивчення історичних романів також дає можливість глибше дослідити мовні та стилістичні особливості цього жанру. Зокрема, учні можуть звернути увагу на те, як автор використовує діалоги для створення атмосфери епохи, як застосовуються архітектурні, культурні та побутові деталі, що надають тексту автентичності. Аналіз використання символіки, образів і метафор також є важливою частиною вивчення історичних романів. Це допомагає учням не лише зануритися в історичний контекст, а й розвивати художнє сприйняття літератури.

Історичний роман як жанр займає важливе місце у шкільній програмі, адже допомагає учням зрозуміти минуле. Після «Чорної ради» П. Куліша, українська література продовжувала розвивати жанр, і багато інших творів могли б стати чудовим доповненням до шкільної програми.

Важливо, щоб роман був заснований на реальних подіях або передавав дух епохи. При розширенні програми учні отримають ширше уявлення про

різні періоди української історії. Це сприятиме кращому розумінню культурних і політичних процесів минулого.

Сучасний історичний роман в українській літературі отримав значний розвиток і став інструментом не лише для популяризації історії, але й для осмислення національного характеру та ролі України в історичних процесах. Включення сучасних історичних романів до шкільної програми було б чудовим доповненням, адже вони є доступнішими за стилем для молоді та висвітлюють маловідомі або спірні моменти української історії.

Хорошим доповненням для позакласного читання були б твори:

1. «Чорний ворон» В. Шкляра. У творі піднімається тема боротьба українських повстанців-холодноярців у 1920-х роках проти більшовицького режиму. Роман не тільки розповідає про героїзм українських борців за незалежність, але й викликає у читача почуття національної гордості. Допомагає краще зрозуміти складний період боротьби за незалежність у ХХ столітті.

2. «Маруся» В. Шкляра. Доля жінок-повстанок у часи Української революції 1917–1921 років. Він показує сильних героїнь, які борються за свою землю та ідеали свободи. Дозволяє побачити роль жінок у боротьбі за національну незалежність.

3. «Століття Якова» В. Лиса. Історія України через долю однієї людини, яка прожила сто років, переживши світові війни, репресії та інші історичні катаклізми. Легкий для читання, зворушливий і водночас глибокий роман. Дає учням можливість побачити історію України "очима однієї людини".

4. «Танго смерті» Ю. Винничука. Події Львова часів Другої світової війни, Голокост і життя міста під окупацією. Формує уявлення про мультикультурність Львова та трагічні наслідки війни.

5. «Із сьомого дна» О. Забужко. Трагедія української інтелігенції під час сталінських репресій. Відтворює долю репресованих українців у 1930-х роках.

Розширення програми лише позитивно вплине на розвиток сучасної молоді, тому це було б хорошим доповненням до сучасної програми з літератури.

Висновки до РОЗДІЛУ II

В. Шкляр є одним із найбільш значущих представників сучасного українського історичного роману. Його творчість відзначається глибоким філософським осмисленням минулого, історичними реаліями та психологічним аналізом персонажів. Через свої романи він запрошує читачів до діалогу про важливі питання національної ідентичності, пам'яті та відповідальності за історію, що робить його твори надзвичайно важливими для української літератури. Роман «Чорний ворон» є значним досягненням у жанрі історичного роману, який поєднує історичну достовірність, глибоку психологію персонажів і актуальні соціально-політичні теми. Його творчість сприяє формуванню національної свідомості, досліджуючи важливі аспекти української історії та культури.

ВИСНОВКИ

Сучасний історичний роман є багатограним літературним явищем, що поєднує в собі риси традиційного жанру та новаторські підходи до зображення історичних подій. У процесі дослідження встановлено, що цей жанр адаптується до потреб сучасного читача, відображаючи актуальні суспільні, культурні та ідейні запити.

Тематика сучасного історичного роману охоплює широкий спектр питань, зокрема переосмислення ключових історичних подій, дослідження ролі особистості в історії, а також звернення до маловідомих чи альтернативних аспектів минулого. Автори часто порушують теми, які мають паралелі з сучасністю, зокрема питання ідентичності, влади, справедливості, війни та миру.

Таким чином, сучасний історичний роман є не лише засобом відображення минулого, але й інструментом критичного аналізу сучасності. Його розвиток свідчить про динамічний зв'язок між літературою, історією та культурними процесами. Жанр залишається актуальним, адже допомагає переосмислювати історичний досвід через призму сьогодення, формуючи нові уявлення про минуле та його значення для майбутнього.

Роман «Чорний Ворон» є яскравим прикладом сучасного українського історичного роману, в якому стильові особливості тісно переплітаються з глибоким осмисленням історії та її ролі в формуванні національної свідомості. Тема історичної правди в його творчості набуває особливого значення, адже В. Шкляр у своєму творі не просто відтворює події, але й запрошує читача до роздумів над тим, як ці події впливають на особистість і суспільство загалом.

Вивчення історичних тем у шкільних програмах, зокрема через призму творів таких авторів, як В. Шкляр, дозволяє учням не лише познайомитися з важливими історичними подіями, але й зрозуміти їх емоційне та моральне значення. Сучасні підходи до вивчення історії в школах сприяють розвитку

критичного мислення у молоді, формуванню патріотичної свідомості та глибокому розумінню впливу історії на сучасне життя. Враховуючи жанрову своєрідність і тематику сучасного історичного роману, такі твори є важливою частиною навчального процесу, що стимулює учнів до осмислення значення історії для національної ідентичності та розвитку суспільства.

Таким чином, історичний роман не лише відображає події минулого, але й є потужним інструментом для пізнання і осмислення цих подій у контексті людських життів, моральних виборів і національних боротьб. Романи В. Шкляра, зокрема «Чорний Ворон», вносять важливий вклад у розуміння історії через художній вимисел, що дозволяє читачеві глибше відчувати дух епохи, переживання героїв та наслідки великих історичних подій для кожної окремої людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С. Мости між часами (про типологію історичної прози) *Українська мова і література в школі*. 1987. № 8. С. 16.
2. Андрусів С. Український історичний роман: онтологія та типологія жанру. *Artline*. 1997. № 4. С. 36-37.
3. Баканов А. Історичний роман: деякі ідейно-художні проблеми. *Література Англії. ХХ століття*. Київ, 1993. С. 72-92.
4. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. Київ: Смолоскип, 2008. 360 с.
5. Батько українського бестселеру : методико-бібліографічні матеріали [уклад. Т.В. Смекалова; ред. С.О. Андрус; Департамент культури і туризму Харк. обл.держадміністрації, ОКЗ «ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ЮНАЦТВА». 2016. 24 с.
6. Безпечний І.П. Теорія літератури. Київ : Смолоскип, 2009. 392 с.
7. Бернадська Н. І. Українська література ХХ століття : навч. посіб. для старшокл. та вступ. до вищ. навч. закл. 3-е вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2006. 271 с.
8. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія. Київ : Академвидав, 2004. 368 с.
9. Бернадська Н. І. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.01.06. Київ, 2005. 36 с.
10. Білякович Л. Історичний жанр як теоретико-літературна проблема. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2017. № 35. С. 54-60.
11. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів. Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 519 с.

12. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Діса плюс, 2015. 368 с.
13. Бойченко І. А. Модернізм і постмодернізм у сучасному історичному романі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог, 2021. Вип. 6. С. 51–55.
14. Вихор А. Осмислення історичної правди у творі Василя Шкляра «Чорний Ворон» («Залишенець»). *Дивослово (Українська мова й література в навчальних закладах)*. 2017. № 12. С. 53–55.
15. Відображення історичних подій у сучасній літературі: проблеми та перспективи. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 10. С. 5–8.
16. Віннічук А. Концепція героїчного минулого України та способи її художнього втілення в романній прозі другої половини ХХ століття (М. Сиротюк, В. Кулаковський, М. Глухенький) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2009. 20 с.
17. Віннічук А. «Геройство мусить мати нагороду»: Концепція героїчного минулого України в романістиці другої половини ХХ століття. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2010. 214 с.
18. Віннічук А. Український історичний роман: шляхи становлення та розвитку. *Українська література: історичний досвід і перспективи*. 2023. №1. С. 44-47.
19. Галета О. Постмодерністські тенденції в сучасному історичному романі. *Літературознавчі студії*. 2019.
20. Галич О. В. Роман-епопея в сучасній українській літературі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету*. 2015. Вип. 38. С. 15–20.
21. Галич О. А. Теорія літератури: Підручник для студ. філол. спец. вищ. закладів освіти. Київ: Либідь. 2001. 486 с.
22. Гуляк А. Б. Становлення українського історичного роману. Київ : ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1997. 293 с.

23. Гнатюк О. В. Сучасний український історичний роман: проблеми жанру та стилю. *Дзвін*. 2017. № 5. С. 25–28.
24. Голик Р. Від романтизму до постмодернізму: лектура й література галицьких українців XIX – поч. XXI ст. *Дивослово (Українська мова й література в навчальних закладах)*. 2017. № 5. С. 51-58.
25. Голос країни. 2020, 4 січня, с. 12.
26. Гоца Н.М. Проблема визначення поняття «стиль» жанру роману та методи його аналізу. *Електронний інституційний репозитарій СумДУ*, 1 січня 2009 року. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/14041906.pdf> (дата звернення : 12.09.2024).
27. Грабович Г. Історична проза як інструмент реконструкції минулого. *Український гуманітарний огляд*. 2018. № 15. С. 12–20.
28. Гуменюк В. Еволюція українського історичного роману в XXI столітті. Київ : Наша культура, 2021.
29. Гундорова Т. Постчорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм. Київ : Критика, 2005.
30. Гірник Н. В. Літературний аналіз сучасного історичного роману в Україні. *Слово і час*. 2019. № 10. С. 32–36.
31. Дзюба І. Несходимі стежки минувшини. Пригодницькі мотиви в історичній прозі. Київ. 1986. № 10. С. 86-95.
32. Доля М. Поговоримо про жанри: історичний роман. *Букнет : блог*. URL: <https://booknet.ua/blogs/post/154246> (дата звернення 12.09.2024).
33. Дудніков М.О. Основні функції історичного роману. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2008. №2. С. 63-67.
34. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 688 с.

35. Жанри і жанрові процеси в історико-літературній перспективі : колективна монографія / ред. О. Кеба. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. 224 с.
36. Завируха О. Відродження історичного роману в Україні: тенденції та перспективи. Дніпро: ДНУ, 2019.
37. Іваничук Р. Моя дорога: Статті, есе, інтерв'ю. Київ: Український письменник, 2017.
38. Історія української літератури: ХХ поч. ХХІ ст.: навч. посіб.: у 3 т. за ред. В. І. Кузьменка. - К.: ВЦ «Академія», 2017. 544 с.
39. Камінчук А., Насмінчук І. Національний характер історичної прози Романа Іваничука. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський. 2013. Вип. 7. С. 25–28.
40. Кейда Ф. Відлуння далекої доби. Гайдамаччина в українській літературі. Київ : Логос, 2000. 520 с.
41. Кісілевич В. Ю. Особливості історичного роману в польській літературі: кваліфікаційна робота магістра : 035.033 Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська. Хмельниць. нац. ун-т. Хмельницький, 2023. 79 с. URL :<https://elar.khmnmu.edu.ua/items/8302c159-ac10-4fe1-a862-e03280c2c7bf> (дата звернення 12.09.2024).
42. Коваленко І. В. Постмодерністська іронія в історичній прозі сучасних українських авторів. *Дивослово*. 2016. № 7. С. 18–21.
43. Козуб Л. О. Історія та фантазія в сучасному українському романі. *Вісник Київського національного університету*. 2020. № 15. С. 33–36.
44. Колесникова А. Українська історія в художньому слові. *Дзвін*. 2013. № 8. С. 142–144.
45. Кравець Т. Міфологія в сучасному українському історичному романі. Львів: Простір, 2020.

46. Кушнірова Т. Проблемні питання типології роману в літературознавстві. *Наукові виклади*. 2011. № 1. С. 53-57.
47. Лавріненко С. Сучасний український роман: від постмодернізму до історизму. Харків: Фоліо, 2018.
48. Літературознавчий словник-довідник / ред. Р. Т. Гром'як. Київ : Академія, 1997. 752 с.
49. Літературна критика сучасного історичного роману: пошуки ідентичності / За ред. О. Гнатюк. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016.
50. Ляшов Н.М. Жанрові особливості історичного роману: історико-літературний дискурс. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2008. № 2. С. 142-146.
51. Мельник М. Національна ідентичність у сучасній українській літературі. *Літературний процес*. 2021.
52. Мельничук Б. Випробування істиною : Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ : Академія, 1996. 272 с.
53. Мельнікова Ю.О. Генеза історичного роману в українському літературознавстві як однієї із модифікацій жанру. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Част. 2. С. 55-66.
54. Мірошниченко М. Жанрові інновації в українській прозі: історичний роман. Київ: Наукова думка, 2022.
55. Міщенко О. Жанрові новації в сучасному українському історичному романі. *Вісник Київського національного університету*. 2020.
56. Мовчан Р. В. та інші. Українська література: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи (рівень стандарту). Київ, 2023.
57. Нагорняк Б. В., Пустовіт Т. М. Джерела формування історичного роману в українській літературі. Вінниця : Вінниц. нац. тех. ун-т. 3 с. URL:

<https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2021/paper/viewFile/13224/1109>

7 (дата звернення 12.09.2024).

58. Насмінчук, Г. Й. Еволюція українського історичного роману : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : КПНУ імені Івана Огієнка, 2007. 136 с.

59. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. У 2-х т: Наукова монографія. Т.2 : Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Київ : Укр. Письменник, 2007. 462 с.

60. Ніколенко О. Теорія та історія роману. *Всесвітня література*. 2007. №1. С. 22 – 26.

61. Новак І.О. Вальтер Скотт як засновник жанру історичного роману: реферат з історії світової літератури. Рівне : РДГУ, 2020. 19 с.

62. Новий довідник: Українська мова та література. К.: ТОВ Казка. 2005. 864 с.

63. Павличко С. Теорія літератури. 2-е вид. Київ : Основи, 2009. 679 с.

64. Пастух Б. Вигодувана кров'ю воля. *Дзвін*. 2010. № 1. С. 139–142.

65. Пешорда Д. Жанрові модифікації сучасного історичного роману : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Львів, 2001. 19 с.

66. Попик, А. І. «Американська пастораль» Філіпа Рота як історичний роман. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 13. С. 151-154.

67. Проценко О. Еволюція українського історичного роману 90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Запоріжжя, 2001. 20 с.

68. Равлюк Р. Л. Особливості поетики сучасного історичного роману (на матеріалі роману Хіларі Мантел “WOLF HALL”). *Грааль науки : міжнарод. наук. журн.* № 16. С. 312-314.

69. Ромащенко Л. І. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози : Основні напрями художнього руху : монографія. Черкаси : Вид-во Черкас. держ. ун-ту ім. Богдана Хмельницького, 2003. 388 с.
70. Савенко І. Л. Жанрово-стильові особливості біографічного роману-пошуку: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Тернопіль, 2006. 19 с.
71. Савчук І. Феміністична перспектива в українському історичному романі. Київ : Факт, 2020.
72. Семелюк Р. Особливості історичного дискурсу в новітньому британському постмодерністському романі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 49. С. 30-32.
73. Станкевич В. Сучасний український історичний роман: між традицією та інновацією. Одеса: Південноукраїнський державний університет, 2021.
74. Сулима М. Історичний роман: еволюція жанру та сучасні тенденції. *Слово і час*. 2019. № 6. С. 45–50.
75. Романюк А. Постколоніальні підходи в українському історичному романі. Львів : Університетські видання, 2021.
76. Романенко О. В. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Філологія. Літературознавство. - 2010. Т. 141, Вип. 128. С. 85-88.
77. Тарасенко К. В. Модифікації романного жанру в літературі постмодернізму. *Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки*. 2013. № 1. С. 16-25.
78. Тимошенко О. Нарративні стратегії в українському історичному романі. Львів: ЛНУ, 2018.

79. Ткаченко, А. Кінь прагматики і лань поетики (романи масової культури очима студентів-літераторів). *Слово і час*. 2017. № 3. С. 85-98.
80. Ткачук М. П. Український історичний роман ХХ століття. Київ : Наукова думка, 2010.
81. Томашевський С. Концепція часу в сучасних історичних романах. *Літературний процес: Філософія, теорія та практика*. 2019. № 3. С. 44–48.
82. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. / Редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. - К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990.- Т. 2 (Т. 1— 1988): Д — К. — 576 с.
83. Шаповал Т. Крос-культурні зв'язки в сучасному українському історичному романі. Харків: ХНУ, 2022.
84. Шерстюк Н. Хронотоп як літературознавча категорія: генеза, еволюція, дискурс. *Філологічні науки*. 2018. № 28. С. 56-61.
85. Шкляр В. Чорний ворон. Київ: Книжковий клуб, 2009. 384 с.
86. Яремчук В. Українська історіографія: суспільно-політична історія. Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2017. 288 с.
87. Яценко Т. О. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). Київ, 2023. 57 с.
88. Яценко Т. О. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Київ. 2023.